

Міністерство освіти і науки України

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Факультет психології

Кафедра соціальної роботи

На правах рукопису

Чорний Мирослав Юрійович

**«Зміна психологічної структури дозвілля старших підлітків
в умовах війни»**

Кваліфікаційна робота на здобуття ступеня
бакалавра соціальної роботи

Науковий керівник:

кандидат соціологічних наук,
доцент кафедри соціальної роботи

Люта Леся Петрівна

Допустити до захисту в ЕК

Кафедра соціальної роботи

Завідувач кафедри соціальної роботи

Кандидат соціологічних наук, доцент

Люта Леся Петрівна

(підпис)

Київ-2022

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ ЗМІНИ ДОЗВІЛЛЕВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДЛІТКІВ В УМОВАХ ВІЙНИ	6
1.1. Основні поняття дозвіллевої діяльності підлітків	6
1.2. Психологічна структура дозвілля старших підлітків	16
Висновки до розділу 1	23
РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ЗМІНИ ПСИХОЛОГІЧНОЇ СТРУКТУРИ ДОЗВІЛЛЯ СТАРШИХ ПІДЛІТКІВ В УМОВАХ ВІЙНИ	25
2.1. Методи дослідження переваг підлітків у дозвіллевій діяльності в умовах війни	25
2.2. Результати опитування підлітків	29
Висновки до розділу 2.....	39
РОЗДІЛ 3. СКЛАДАННЯ ПРОГРАМИ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ З ОРГАНІЗАЦІЇ ДОЗВІЛЛЯ СТАРШИХ ПІДЛІТКІВ В УМОВАХ ВІЙНИ	41
3.1. Психолого-педагогічні особливості організації дозвіллевої діяльності підлітків в роботі соціального педагога.....	41
3.2. Опис програми соціальної роботи з організації дозвіллевої діяльності підлітків, надання їм необхідної психосоціальної допомоги в умовах війни	45
Висновки до розділу 3.....	52
ВИСНОВКИ	53
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	57
ДОДАТКИ	Error! Bookmark not defined.

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Серед найголовніших завдань сучасної системи освіти виділяється всебічне формування та розвиток особистості, набуття нею навичок здоров'язберігаючої поведінки, ціннісного ставлення до себе та до оточуючих людей, ощадного ставлення до природних ресурсів, здатної наполегливо творчо досягати поставленої мети в процесі активної життєдіяльності.

При цьому в системі освітніх послуг все більшої уваги надається питанням цілеспрямованого інтелектуального та психологічного розвитку особистості учнів та недостатньо розробленою залишається проблема організації дозвілля учнів. Діти, підлітки та молодь найчастіше знаходять собі заняття поза межами школи, і добре, коли це заняття має соціально схвалену форму. Навіть занурення підлітків у комп'ютерні ігри є меншим злом, ніж залучення учнів до асоціальних груп, які здійснюють розбійницькі напади на інших, примушують слабших за себе виконувати різні не приємні доручення, всіляко знущаються з менших дітей. Все це є наслідком не організованого дозвілля підлітків з боку працівників закладів освіти (вчителів, психолога, соціального педагога) та працівників соціальних центрів для дітей та молоді, різних центрів розвитку, спортивних клубів.

Важливість вивчення теми дозвілля підлітків є актуальним з огляду на те, що за умови нераціонального використання та не вмілого педагогічного чи батьківського керівництва, дозвілля з чинника, який розвиває особистість, стає силою, під впливом якої особистість руйнується і деградує (Г. Лещук).

Вивченням феномену дозвілля займалися зарубіжні науковці Ж. Дюмазедьє, М. Каплан, Дж. Келлі, Дж. Нейлінгер, Дж. Шиверс та інші.

Розгляд сутності дозвілля як соціального феномену, що сприяє соціалізації дітей, підлітків і молоді, здійснюється в дослідженнях Л. Акімової, Н. Бабенко. С. Павлова, Ю. Свечнікової та ін.

Проблеми організації дозвільної діяльності підлітків в позакласній та позашкільній роботі висвітлюються у працях В. Бочелюк, О. Гончарової, Г. Лещук, П. Кравчук, І. Франчук та ін. Засади соціально-педагогічної роботи з організації дозвілля підлітків обґрунтовують О. Безпалько, А. Капська, В. Оржеховська та ін.

Методологічні аспекти організації дозвілля підлітків в роботі соціального педагога розкриваються в роботах О. Безпалько, Н. Бабенко, В. Бочелюк, С. Пашенко, С. Савченка С. Харченка та ін.

Проте сучасні реалії російсько-української війни та складні умови функціонування суспільства і практично виживання великої кількості населення вносять значні зміни в будь-які процеси соціальні процеси, і в процес соціалізації, розвитку особистості підлітків зокрема.

Складність організації дозвільної діяльності підлітків в період російсько-української війни ще не була вивчена в наукових психолого-педагогічних дослідженнях.

Саме тому означена проблема зміни психологічної структури дозвілля старших підлітків в умовах війни є актуальною для дослідження.

Мета дослідження – теоретично обґрунтувати та експериментально перевірити зміни психологічної структури дозвілля старших підлітків в умовах війни.

Завдання дослідження:

1. Здійснити теоретичний аналіз проблеми дозвільної діяльності підлітків у психолого-педагогічній літературі;
2. Розглянути особливості психологічної структури дозвілля старших підлітків в умовах мирного часу та війни;
3. Емпірично дослідити зміни психологічної структури дозвілля старших підлітків в умовах війни;
4. Розробити програму соціальної роботи з організації дозвільної діяльності підлітків, надання їм необхідної психосоціальної допомоги в умовах війни.

Об'єкт дослідження – структура дозвіллевої діяльності у підлітковому віці.

Предмет дослідження – зміна дозвіллевої діяльності у підлітків в умовах війни.

Для розв'язання поставлених завдань були використані наступні **методи дослідження:**

- теоретичні методи: аналіз, синтез, порівняння, узагальнення основних положень психолого-педагогічної науки з проблеми структури дозвіллевої діяльності підлітків в складних умовах (війни);

- емпіричні методи: опитування, застосування діагностичних методик, бесіди з підлітками, якісна та кількісна обробка результатів.

До емпіричного дослідження було залучено вибірку із 25 осіб старшого підліткового віку (14-16 років). З них 8 осіб є вимушеними переселенцями (виїхали за кордон), 10 є внутрішньо переміщеними особами (переїхали у більш безпечні місця в Україні), і 7 залишилися на своєму місці проживання в умовах відсутності ведення бойових дій.

Практичне значення дослідження полягає у можливості використання напрацьованих результатів роботи щодо організації дозвіллевої діяльності підлітків та налагодження їх взаємовідносин у класі в роботі соціальних педагогів.

Структура роботи. Кваліфікаційна робота складається із вступу, трьох розділів, висновків до кожного розділу, загальних висновків, списку використаних джерел, додатків. Основний зміст викладено на 54 сторінках, матеріал роботи ілюстрований за допомогою 3 рисунків і 3 таблиць. Загальний обсяг роботи становить 74 сторінки.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ ЗМІНИ ДОЗВІЛЛЄВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДЛІТКІВ В УМОВАХ ВІЙНИ

1.1. Основні поняття дозвіллєвої діяльності підлітків

В сучасних умовах посилилась увага до проблем вільного часу та дозвілля, що пояснюється, насамперед, підвищенням їх ролі в житті людини і суспільства в цілому. Дозвілля розглядається як соціальна цінність, як важливий фактор усебічного розвитку людини, її потреб, інтересів, нахилів [24, с. 114].

Насамперед, вважаємо доцільним визначитися із категоріальним апаратом дослідження. Тому розглянемо особливості дефініції «дозвілля» і «вільний час». Вільний час – це можливість людини займатися у вільний час різноманітною діяльністю за своїм вибором. Вільний час є часом вільного вибору учнем занять, розваг, друзів. Проведення вільного часу і ціннісні орієнтації в сфері дозвілля учня свідчать про спрямованість його поведінки. Отже, вільний час є часом, який учень може запланувати та провести за своїм бажанням, без контролю з боку дорослих та педагогів.

При цьому, як вказує Г. Лещук, «не можна ототожнювати поняття «дозвілля» з поняттям «вільний час». Вільний час набуває форми дозвілля, але не зводиться цілком до нього. Насамперед, для дозвілля характерні пасивно-видовищні форми проведення вільного часу. У рамках дозвілля в основному здійснюється споживання культури, а не її творення: людина прагне задовольнити свої потреби в насолоді, задоволенні, розвазі» [24, с. 113].

В. Бочелюк дає таке трактування вільному часу – він є «частиною позанавчального (позаробочого) часу в межах доби, тижня, місяця і року. Він становить значну частину соціального часу і тісно пов'язаний в кількісному і змістовному відношенні з навчальним (робочим) часом. Вільний час починається там, де закінчується не тільки робота в установі, а й усяка інша

турбота про підтримку фізичного буття людини. Тобто під вільним часом розуміють такий час, що не зайнятий безпосередньо продуктивною працею, а залишається вільним для задоволень, для дозвілля, для вільної діяльності і розвитку. Вільний час у цьому сенсі виступає як простір для людського розвитку» [8].

Вільний час має дві складові: 1) час, що використовується на необхідну суспільну, творчу й іншу діяльність; 2) власне дозвілля. [24, с. 113].

За визначенням В. Бочелюк, дозвілля – це сукупність занять у вільний час, за допомогою яких задовольняються безпосередні фізичні, психічні і духовні потреби індивіда в основному відновлювального характеру [8].

Г. Лещук розуміє дозвілля як сукупність занять, за допомогою яких відновлюються фізичні, розумові та психічні сили людини [24, с. 114].

Вважаємо слушною думку Л. Агамір'ян, яка визначає дозвілля як «частину вільного часу, присвяченого різним заняттям за інтересами, які обираються особистістю (чи групою) за власним бажанням, що сприяє її рекреації, емоційному та когнітивному, духовному розвитку, і є вираженням взаємозалежностей та відносин на індивідуальному, груповому та соціальному рівнях» [1, с. 85].

За В. Чекаленко, дозвілля у вузькому значенні розуміється як відпочинок і розваги, включає в себе відвідування закладів культури і масових видовищ, участь в іграх, танці, читання тощо. У широкому значенні до дозвілля також включається творча, любительська діяльність, заняття фізкультурою і спортом [42, с. 305].

Канадський дослідник Р. Стеббінс поділяв дозвіллі види діяльності на так зване «серйозне дозвілля», виокремлюючи «serious leisure» – активне, пов'язане з набуттям спеціальних навичок і «casual leisure» – рутинне дозвілля [45, с. 251–272].

Водночас багато науковців виділяють насамперед активне та пасивне дозвілля. Зокрема, дослідниця Л. Агамір'ян вказує, що «крім типології дозвілля, що базується на ознаках характеру занять (активний/пасивний,

креативний/споживацький) і функції цих занять (рекреації, розвитку, розваги тощо), також ще існують класифікації за місцем проведення дозвіллевих занять (домашні/позадомашні), часом занять (повсякденні/святкові), кількістю осіб, які беруть участь в заняттях (індивідуальні/колективні/масові)» [1, с. 90].

За С. Кубіцьким, І. Франчук, дозвілля має дві функції: 1) виступає засобом відновлення сил людини, які поглинаються різними видами праці, 2) передбачає її духовний розвиток [40, с. 145].

Але час дозвілля – це, на думку В. Бочелюк, ще й час розвитку особистості, який реалізується за допомогою таких видів діяльності:

1) індивідуальне споживання культури (читання книг, журналів, інтернет-видань, слухання радіо, перегляд телепередач і т.п.);

2) публічно-видовищне споживання культури (відвідування театрів, концертів, музеїв, кінотеатрів, спортивних видовищ і т. ін.);

3) спілкування (із членами родини, друзями, сусідами та ін.);

4) фізичні заняття (ранкова і вечірня гімнастика, водні процедури);

5) розваги й ігри, що знімають розумове і фізичне напруження, створюють добрий настрій;

6) пасивний відпочинок (прогулянки без певної мети, спокій, зміна напруженості урівноваженістю й ін.);

7) заняття, які можна вважати явищами антикультури (зловживання алкоголем, хуліганство, злочинність, наркоманія, азартні ігри, безцільне проведення часу) [8].

За ствердженням Л. Агамір'ян, дозвілля у підлітковому середовищі виконує 10 функцій: соціалізаційну, емотивну, комунікативну, соціальної приналежності, підвищення статусу, відпочинку, самовираження, самореалізації, розвитку особистих якостей, професіоналізації [1, с. 88-90]. (табл. 1.1.).

Функції дозвілля

Функція	Опис
Соціалізаційна	Дозвілля допомагає підлітку засвоїти важливі соціальні норми, цінності, сформувати вміння, навички, які сприяють особистісному становленню.
Комунікативна	Під час відвідування творчих гуртків підліток отримує можливість поспілкуватися з референтною групою однолітків, що допомагає йому завоювати авторитет в нових колективах. Крім того, підліток може спілкуватися з оточуючим середовищем через свої вироби, твори, тим самим отримуючи схвалення від інших, захоплення і т.д.
Емотивна	Дозвілля, а саме творчій види діяльності допомагають підлітку знизити напруження, подолати негативні емоції, вирішити внутрішньоособистісний конфлікт:
Функція соціальної приналежності	Виконуючи певні творчі дії у процесі дозвіллевої діяльності в групі, підліток збільшує свою «соціальну валентність», відчуває приналежність до референтної групи (клубу за інтересами, групи однодумців тощо).
Підвищення статусу.	Дозвіллева діяльність сприяє становленню конкурентоспроможної особистості, яка здатна боротися за символічні та матеріальні блага, має суб'єктні характеристики, активно цивілізується в суспільстві.
Функція відпочинку	Дозвілля дає можливість відпочити, розслабитися, зняти напруження з тіла і душі.
Розвиток особистісних якостей	В процесі виконання активних творчих дій дозвіллевої діяльності підлітки розвивають свої особистісні якості, змінюються, прагнуть до саморозвитку і вдосконалення.
Самовираження	Ця функція пов'язана з перетворенням внутрішніх індивідуальних ресурсів на зовнішні. Завдяки творчості підлітки можуть виразити себе, зрозуміти власну сутність.
Самореалізація	Функція самореалізації полягає у розкритті потенціалу особистості. Через творче дозвілля потенційні здібності підлітків конвертуються в реальний ресурс – матеріальний або символічний.
Функція професіоналізації	Завдяки вибору дозвілля у підлітковому віці надалі особистість має змогу віднайти власний професійний шлях, оволодіти навичками, які знадобляться в професійному зростанні, сформувати особистісні якості, необхідні для побудови кар'єри.

Дозвілля, на відміну від природної основи відновлення сил людини, є специфічним, соціальним способом регенерації вказаних сил. Дозвіллям є такі види занять як читання, перегляд телепередач, відвідування театрів, концертів, кінотеатрів, спілкування з друзями, заняття спортом, прогулянки, ігри, розваги, пасивний відпочинок, що характеризуються в основному самоособистісною спрямованістю їх змісту [24, с. 113].

Дослідниця О. Дашковська в типології дозвілля виокремлює:

- культурно-творчий тип (набір занять щодо створення або відтворення матеріально-духовних цінностей; включає художню і науково-технічну творчість, громадську діяльність, самоосвіту);

- культурно-споживчий тип (заняття щодо споживання духовних цінностей: читання книг, журналів, газет, перегляд телепередач, відвідування театрів, кінотеатрів, музеїв, концертів);

- рекреативний тип (різні види відпочинку і розваг: туризм, спорт, зустрічі з друзями, відпочинок у компаніях, відвідування кафе, ресторанів, танцювальних вечорів) [20, с. 71].

На думку дослідниці Л. Агамірян, різноманітні види дозвілля можна поділяти як ті, що сприяють розвитку, задовольняють творчі інтереси та розважальні [1, с. 86]. В. Арбеніна виокремила такі види дозвілля: рекреаційно-розважальне (ігри), пізнавальне (читання газет, журналів, художньої літератури), туристичне (туризм, виїзди на природу, прогулянки містом), комунікативне (спілкування з друзями, прийом гостей), творче (художньо-творча і технічна діяльність, художня самодіяльність, аматорські заняття), віртуальне (спілкування в соціальних мережах, читання Інтернет-статей), спортивно-оздоровче (спорт і спортивні ігри) [4, с. 259-263].

Дозвілля школяра – це чітко спланований час, який він проводить за певним заняттям, наприклад у гуртку творчості, під наглядом дорослих та педагогів. Тісно пов'язаним із вищевказаними термінами є поняття «дозвіллева діяльність», що трактується дослідницею Н. Яременко як «спосіб буття людини у вільний час, який не суперечить загальноприйнятим соціальним нормам, сприяє самопізнанню, самовизначенню, самореалізації, самоосвіті, самовихованню та всебічному розвитку особистості» [44, с. 15-16].

Цінність дозвіллевої діяльності доведено вченими Б. Тітовим та Г. Мінцем. За словами Б. Тітова, важливість дозвіллевої діяльності в тому, що вона здатна допомогти підлітку реалізувати свої найкращі потенційні здібності. Також, Г. Мінц вказує, що саме під час дозвіллевої діяльності здійснюється розвиток творчих, духовних та фізичних сил людини у відповідно до ідеалів суспільства» (цит. за [32, с. 530]).

За В. Чекаленко, дозвіллева діяльність розуміється як «вид діяльності, спрямований на розвиток і реалізацію власного творчого потенціалу, вдосконалення себе як особистості, а також задоволення моральних та духовних цінностей» [42, с. 309].

Види дозвіллевої діяльності можна класифікувати за п'ятьма групами: відпочинок, розваги, свята, самоосвіта, творчість:

- відпочинок знімає втому й відновлює фізичні й духовні сили. Пасивний відпочинок знімає напругу розслабленням, спогляданням природи, міркуванням і т.п. Активний відпочинок являє собою фізичну й культурну діяльність (фізкультура, туризм, читання, слухання музики й т.п.). Учні мають чітко уявити, що відпочинок не повинен бути пов'язаним із пасивним станом організму. Ним можуть бути й активна робота, руховий режим.

- розваги (перегляд кінофільмів, відвідування театрів, концертів, музеїв, екскурсії, подорожі й т.п.) мають компенсаційний характер і забезпечують людині зміну вражень.

- свята сполучають у собі відпочинок і розваги, дозволяють людині відчувати емоційний підйом.

- самоосвіта (читання, лекції, диспути, семінари та ін.) залучає людей до цінностей культури й сполучає в собі придбання знань із розвагами.

- творчість забезпечує найбільш високий рівень дозвіллевої діяльності.

Г. Лещук також зазначити певну закономірність: «і в сфері дозвілля, і в сфері вільного часу домінує якесь основне заняття. Якраз воно і виступає основою всіх інших видів занять і активно впливає як на їх тривалість, так і на частоту» [24, с. 113].

Щодо розгляду дозвілля підлітків, то підлітковий він є бурхливими періодом розвитку особистості, що тісно пов'язаний із соціалізацією дитини в колективі таких же, як і вона, намаганнями привернути до себе увагу інших, довести власну дорослість та унікальність. Г. Лещук зауважує, що «підліток найбільш успішно розвивається в процесі соціальної активності, що спрямована на засвоєння ним нових зразків поведінки в суспільстві та

самотрансформації. Дослідниця вважає, що «підліток найбільш успішно розвивається в умовах соціально значущої та цікавої для нього діяльності, зокрема, дозвіллевої» [24, с. 112]. Серед факторів, що забезпечують стимулювання соціалізації підлітків, важливе місце належить соціально-культурній дозвіллевій діяльності.

Отже, культурно-дозвіллева діяльність відзначається глибокою особистісною спрямованістю, оскільки несе в собі риси індивідуальності, що визначаються її біологічними особливостями і соціально-психологічною структурою. [24, с. 114].

Г. Лещук вказує на потенційні можливості культурно-дозвіллевої діяльності як сфери активної соціалізації підлітка:

1) учні самі підтверджують, що дозвілля є активною сферою самовиховання, оскільки висуваються до себе вимоги дорослого соціуму;

2) дозвілля вважається особистим простором, де найбільш повно розкриваються природні потреби в свободі;

3) дозвіллева сфера окреслює межі самостійності школярів і труднощі для їх подолання;

4) дозвіллева діяльність сприяє задоволенню багатьох соціальних потреб в реалізації життєвих планів, самоствердженню у однолітків, визначенню їх особистої значущості;

5) дозвілля визнається сферою задоволення потреб підлітків у спілкуванні, субординації відносин зі старшими та молодшими;

6) дозвілля – розуміється як простір, відкритий для впливу різних соціальних інститутів [24, с. 114].

За ствердженням Г. Лещук, вільний час і дозвілля ефективно сприяють формуванню громадянськості, фізичної досконалості, високої духовності, задоволенню інтересів і потреб дітей, підлітків та молоді в спілкуванні, творчому розвитку, соціалізації особистості, а правильна його організація здатна пом'якшити соціальну напругу, навіть перевести її в безпечне русло.

Організація дозвілля розцінюється як стабілізуючий фактор суспільства [24, с. 113].

Дозвіллева діяльність має позитивний вплив на розвиток особистості підлітка. Як вказує Г. Лещук, заняття підлітка організованою дозвіллевою діяльністю:

1) пришвидшує розвиток загального уявлення підлітка про себе через різнобічне самопізнання своїх відмінностей від інших;

2) активізує розвиток суб'єктності та соціальної дорослості через стимуляцію самостійності, цілеспрямованості, активності;

3) сприяє засвоєнню позитивного соціального досвіду, що є передумовою розвитку життєво важливих якостей;

4) організовує вільний час та сферу спілкування підлітків, відволікає їх від вулиці та реалізує потреби у самоствердженні, прояві індивідуальності соціально схвалюваними способами [24, с. 114].

Особливим є розуміння сутності **організації дозвілля**, що розуміється як процес, що передбачає організацію культурного дозвілля дітей та підлітків, спілкування з однолітками різної форми ігрової та дозвіллево-розважальної діяльності, поліпшення психічного здоров'я, зняття фізичного та психологічного напруження.

Для раціонального проведення вільного часу та переведення його в дозвілля важливо формувати у школяра самостійність. Не привчена до самостійності дитина звикає, що все за неї зроблять і повинні зробити дорослі. Відсутність самостійних навичок відпочинку не дає їй змоги правильно планувати свій час. Поки дитина не стане активним учасником організації власного вільного часу, не вкладе в нього свою працю, фантазію, він буде для неї тягарем.

Як вказують І. Франчук, С. Кубіцький, «підлітки часто ще не здатні самостійно вирішити, куди вони будуть використовувати вільний від навчання час. Саме тому слід організовувати дозвілля підлітків, виховувати у довілеєвій діяльності учнів їх дух патріотизму, любові до ближніх,

прищеплювати їм доброту до однолітків, виховувати повагу до дорослих, прищеплювати звичку до занять спортом» [40, с. 145].

Саме тому науковці зазначають, що «сутність «організації» дозвіллевої діяльності підлітків полягає в заміні пасивної особистісної позиції учнів, яка потребує безпосереднього педагогічного керівництва, на активну, що є наслідком розвитку їхнього самоуправління в цій сфері шляхом опосередкованого педагогічного впливу» [40, с. 146].

За свідченням Г. Лещук, організація дозвілля підлітків повинна включати не тільки розвиток їх інтересів, залучення до художньої творчості, спорту, але і правову освіту, формування певного рівня правової культури. Усвідомлення підлітками своїх вчинків обумовлює формування їх поведінки. В одних випадках – це глибокі переконання, внутрішня потреба діяти відповідно до вимог правових норм, в інших – поведінка, яка ґрунтується на примусовій силі правових норм. Організаційно-виховна робота із влаштування дозвілля підлітків повинна привчати їх до громадянської думки, до прийнятих норм поведінки, допомагати усвідомлювати звичаї і традиції свого народу, сприяти формуванню гуманістично-орієнтованої особистості, з почуттям власної гідності, яка усвідомлює цінність свободи і демократії, поважає права і свободи інших людей та вміє захищати свої права [24, с. 113-114].

Шляхи оптимізації процесу організації дозвіллевої діяльності підлітків включають в себе:

- створення сприятливих умов його перебування в дозвіллевому середовищі, які б стимулювали його розвиток, забезпечували можливість ефективного самовизначення та самоствердження;
- максимальне використання емоційно-позитивного впливу на підлітка з боку значущих дорослих та ровесників;
- організація корисного проведення вільного часу;
- збагачення і утвердження виховуючих функцій закладів освіти та інших соціальних центрів, координація їх зусиль;

- забезпечення високого рівня педагогічних знань дорослих про вікові особливості підлітка тощо [24, с. 114].

Оскільки головна мета організації дозвіллевої діяльності підлітків полягає в створенні умов для творчого, інтелектуального та фізичного розвитку учнів у вільний від навчання час, впровадження якісно нових форм і методів організації позашкільної життєдіяльності дітей, задоволення їхніх освітніх та духовних потреб, то для цього різні установи культурно-дозвіллевої діяльності мають проводити гуртки, студії, клуби за інтересами та спортивні секції. [40, с. 145].

За Н. Яковлевою успішним надалі є підліток, залучений до різнопланової діяльності, в ході якої користується символічною системою знаків (в художньо-образній і музичній творчості), культурною семантикою невербальної знакової системи (у танці), інтерсуб'єктивними значеннями в груповій взаємодії (у групових видах спорту). Це збагачує його репертуар засобів сприймання дійсності та обумовлює більшу гнучкість особистості у соціальних ситуаціях [43, с. 129].

Водночас, як зазначає Н. Опаріна, незалежно від форм організації, дозвілля підлітків розуміється як поліфункціональний феномен, що виявляється як:

1) час відновлення сил підлітка, які було втрачено ним у процесі навчальної діяльності;

2) час духовного розвитку особистості, оскільки дозвілля надає йому змогу вільно вибирати суспільно значущі ролі, забезпечуючи умови для доцільного використання своїх навичок та можливостей для діяльності;

3) сфера життєдіяльності підлітка в єдності його всіх морально-естетичних якостей та здібностей, які формуються в процесі творчої, ігрової, художньої, спортивної діяльності;

4) сукупність занять відновлювального характеру у вільний час, які задовольняють безпосередні фізичні, психічні та духовні потреби;

5) сукупність умов діяльності підлітка, яка спрямована на відпочинок, розвагу, гармонійний розвиток;

б) чудове середовище для розвитку дружби, комунікабельності, самостійності учнів, які за допомогою занять в клубах, гуртках, завдяки участі в групових іграх отримують досвід прийняття різних соціальних ролей і позицій, що відрізняються від тих, що виконуються підлітками у навчальній діяльності;

7) умова опанування цінностями, задоволення духовних потреб, оволодіння комунікативними вміннями, що реалізуються як у спілкуванні з однолітками й дорослими, так і в культурно-дозвілєвій діяльності (вокально-хорове і танцювальне виконавство, гра на музичних інструментах, фольклор, декоративно-ужиткові види творчості тощо) [29].

Отже, дозвілля трактується як сукупність занять, за допомогою яких відновлюються фізичні, розумові та психічні сили людини. При цьому дозвілля виконує дві основні функції: виступає засобом відновлення сил людини, які поглинаються різними видами праці, передбачає її духовний та особистісний розвиток. Дозвілля виконує функцію відновлення фізичних та психічних сил за допомогою занять, що передбачають відпочинок і розваги, споживання культурних цінностей, а також випадкові заняття без цілей.

1.2. Психологічна структура дозвілля старших підлітків

В умовах нової реальності, складних соціально-економічних умов розвитку суспільства в період російсько-української війни однією із соціальних проблем виступає організація дозвілєвої діяльності підлітків, яка стосується сфери проведення ними вільного часу, враховує їхні природні здібності та інтереси, створює сприятливі умови для творчого розвитку та формування всебічно розвиненої особистості зростаючого громадянина України [40, с. 144].

Розуміння особистості кожного підлітка як суб'єкта власної соціалізації в процесі організованого та цілеспрямованого виховання передбачає, що завдяки власній активній діяльності він може самореалізуватися, самоактуалізуватися, самовизначитися в будь-якій сфері. Відповідно до вказаного сутність процесу виховання виходить за межі школи в простір закладів із сфери дозвілля, громадських організацій тощо [16, с. 108].

Відповідно до вказаної думки дозвілля підлітків відрізняється суб'єктивним характером, оскільки в будь-якій сфері самореалізації підліток, докладаючи зусиль, досягає того чи іншого успіху. І насамперед, в дозвіллі підлітка відображаються його інтереси, пріоритети, цінності.

Як вказують С. Кубіцький, І. Франчук, «дозвілля підлітків втілює національні, сімейні та дитячі традиції (ігрові, духовні, святкові, художні), відтворює світосприйняття учнів, сприяючи реалізації різноманітних потреб особистості (пізнавальних, комунікативних, творчих, естетичних, розважальних, гедоністичних)» [40, с. 144].

Особливості розвитку особистості підлітків, їх цінностей, поглядів та прагнень у навчальній, комунікативно-товариській, дозвіллевій діяльності розглядаються, насамперед, у віковій психології. Зокрема, вивченими є соціально-психологічна ситуація розвитку підлітків, висвітлені засади когнітивного та особистісного формування, а також основні новоутворення цього вікового періоду.

Велика роль у процесі соціалізації підлітків належить дозвіллевій діяльності, оскільки вона не є «обов'язковою», майже не регламентується дорослими, обирається зростаючими особистостями за власним бажанням. Завдяки творчо організованому дозвіллю підлітки мають змогу реалізувати свої інтереси і таланти, встановити міцні емоційні зв'язки з однолітками, розвинути особистість характеристики. Завдяки дозвіллю в підлітків підвищується здатність самостійно ухвалювати рішення, виявляти ініціативу, активно діяти, відповідати за власні дії. Творча організація дозвілля надає підлітку можливість для самовираження, самопрезентації, пошуку себе та

свого місця в дорослому житті. Саме так дозвілля (творче) виконує позитивні соціальні функції в соціалізації підлітків [1, с. 83].

На думку І. Гутник, в процесі дозвіллевої діяльності формуються ціннісні орієнтації підлітків, їх культурні потреби і смаки, розвивається емоційно-вольова сфера зростаючих особистостей, оскільки «дозвілля має значний виховний потенціал у формуванні громадянських якостей підлітків, що може бути спрямоване на їх національне виховання» [19, с. 6-7].

Розглянемо психологічні особливості організації дозвілля підлітками. У підлітковому віці спостерігається перетворення групової навчальної діяльності на індивідуальну та особистісно-значущу, відбувається зміна змістовної сторони взаємин із значимими дорослими та однолітками. Саме в цей час виникає стійкий інтерес підлітка до власної ідентичності [41, с. 153].

О. Власова зауважує, що у підлітків відбувається значне розширення сфер соціальної активності та спостерігаються зміни їх значущості для особистості. Подальшому розвитку самосвідомості підлітка сприяє його спілкування з іншими людьми, які мають різні особистісні якості. У підлітковому віці пришвидшується формування соціальних здібностей особистості, особливо цьому сприяє активне використання соціального порівняння себе з іншими. Підлітки, утворюючи порівняно невеликі сталі групи, приймають правила комунікації всередині груп, реалізують свої потреби в інтимно-особистісному спілкуванні, та стає соціально-психологічною основою подальшого розвитку особистості [11, с. 10].

За ствердженням Т. Бондар, здійснюючи перехід від дитинства до дорослого світку, підліток повною мірою не належить до жодного з них. Специфічна ситуація його соціального розвитку та життєвої позиції знаходить вияв у його психіці. Підлітку властиві такі психологічні особливості, як: внутрішні протиріччя, невизначеність рівня домагань, нестійкість самооцінки, підвищена сором'язливість та одночасно прагнення до визнання, до займання поважної позиції в групі однолітків, часта конфліктність і навіть агресивність як спосіб привертання уваги, а також –

максималізм суджень, схильність до крайніх позицій і точок зору. Вказана напруженість і конфліктність може зростати за умови збільшення відмінностей між світом дитинства та дорослим світом [7, с. 8].

Основними новоутвореннями, які виникають у підлітковому віці і впливають на всю їх життєдіяльність у будь-якій сфері самореалізації, і на дозвілля зокрема, відносяться почуття дорослості, потреба в самореалізації та суспільному визнанні, формування «Я-концепції». Прагнучи до дорослості, намагаючись відстояти власні позиції, підліток демонструє особливу форму самосвідомості та якісно новий рівень домагань, що зазвичай ще не відповідають бажаному рівню досягнутого стану дорослості. Тобто підліток заявляє про свою дорослість, однак ні розумово, ні емоцій, а тим більше поведінково – таким не є. Він вимагає, щоб його сприймали як дорослого, щоб інші помічали його дорослість, а форма його поведінки не здавалася дитячою. Часто він претендує на рівноправ'я у відносинах зі старшими й конфліктує з тими, хто не визнає їх «дорослу» позицію. Також підліток виявляє стійке прагнення до самостійності, бажання відгородити деякі сторони свого життя від втручання батьків (у питаннях зовнішності, взаємин з однолітками, у навчанні). У підлітків з'являються власні погляди, оцінки, смаки, власна лінія поведінки [7, с. 8].

Все це значно впливає на психологічні особливості організації підлітками власного дозвілля. Намагаючись відстояти свою дорослість, вони можуть брати приклад із високо моральних зразків та відвідувати спортивні секції та клуби за інтересами. Або ж, при наслідуванні асоціальних зразків поведінки значимих однолітків чи дорослих – підлітки можуть організувати своє дозвілля у вигляді розпиття спиртних напоїв, вживання наркотиків, слідування прикладам девіантної поведінки в різних її проявах.

І. Белецька зазначає, що більшість учнів саме у дозвіллевій діяльності шукають емоційне задоволення, сприймаючи дозвілля як одну із головних сфер для самореалізації та самоствердження [6, с. 32]. Саме дозвілля як ніяка інша діяльність, допомагає підліткам «усвідомити себе особистістю,

індивідуальністю, самоствердитися, розвинути свої інтереси і здібності та одночасно усвідомити себе частиною колективних спільнот, разом з тим захищає право дитини на приватне життя» [6, с. 27].

На дозвілля підлітків впливають соціально-психологічні чинники, серед яких найпершим є сімейний вплив. За ствердженням О. Анопрієнко, емоційні відносини в сім'ї, матеріально-економічні проблеми в ній, організація дозвілля підлітка в родині, так й взагалі сфера життя сім'ї – все це тісно взаємопов'язане. Насамперед, батьки травмують підлітка своєю недовірою, неприйняттям їхньої індивідуальності та використанням невідповідних методів виховання до вікових можливостей і потреб розвитку дітей. Внаслідок цього у підлітків часто виникають конфліктні відносини з батьками, де перші намагаються відстояти свою дорослість та індивідуальність, а другі – затвердити власний авторитет і використати авторитарні методи виховання [3, с. 7].

У дослідженні Т. Бондар проаналізовано особливості організації дозвілля підлітків. Половина опитуваних вказали, що самостійно визначають, чим займатися у вільний час та як влаштовувати своє дозвілля (більшою мірою це властиве для хлопців). Майже третина респондентів вирішують разом з батьками, як проводити своє дозвілля, проте їм дозволяється робити щось за своїми інтересами (тут більшість складають дівчата). Близько 12% підлітків вказували, що шляхи проведення дозвілля та заходи відпочинку визначаються спільно з батьками, проте підліток тут робить тільки те, що хочуть батьки (погоджується на їх пропозиції або примусово бере участь в сімейних видах відпочинку). І в 2% учнів виявлено, що батьки одноосібно вирішують, як підліток повинен проводити свій вільний час [7, с. 12].

Крім того, на організацію дозвілля підлітків значно впливають референтні групи. Як вказує Т. Бондар, «підлітковий вік є складним періодом в розвитку, коли зростаючі особистості пристосовуються до фізичних змін в організмі, досліджують свою індивідуальність, намагаються отримати більшу незалежність і все часто спираються на погляди про себе отримані від

однолітків, групи друзів. Саме найближче оточення підлітка є одним із важливих чинників впливу на стиль життя, проведення дозвілля» [7, с. 12].

Групи однолітків здійснюють беззаперечний вплив на цінності та орієнтири один одного, визначають норми і правила спілкування всередині групи, підкріплюючи їх, установлюючи соціальну та культурну субкультуру, задаючи моделі поведінки. В процесі взаємодії з однолітками у підлітків формуються необхідні соціальні навички, що з іншого боку, може призводити до шкідливого впливу друзів на виникнення асоціальної поведінки, здійснення ризикованих вчинків.

За даними опитування підлітків, проведеного Т. Бондар, як форми проведення дозвілля у колі однолітків, в різних групах високими були відсотки респондентів, які курили і вживали алкоголь за компанію з друзями. На це впливали дозволи батьків зустрічатися підліткам зі своїми друзями ввечері, у темний час доби тощо. Наявність в компанії підлітків осіб із ризикованою поведінкою, які спричинюють неспокій у районі проживання опитаних не викликали зниження задоволеності ними своїм життям [7, с. 12-13]. Це засмучувало тільки їх батьків та педагогів, привертало увагу громадськості, однак самі підлітки, які потрапили під вплив асоціальних елементів суспільства, не помічали їх шкоди для себе.

За результатами дослідження С. Пащенко, «більшість підлітків у дозвіллевій діяльності обирали ті форми, які не потребували від них інтелектуальної напруги, певних знань і навичок, або якої-небудь підготовки, творчих пошуків. Також більшості підлітків не властиві види дозвілля, коли обов'язковою є творча взаємодія з іншими людьми». За даними С. Пащенко, у більшості учнів простежується відчуження від закладів освіти (шкіл, ліцеїв) пасивне проведення вільного часу або й навіть переорієнтація на асоціальну поведінку у сфері дозвілля [33, с. 9]. На думку дослідниці, вирішити цю складну ситуації не організованості підліткового дозвілля можна, починаючи зі зміни психолого-педагогічних установок організаторів освітньо-

дозвіллевої діяльності учнів, перегляду змісту та форм діяльності учнівської молоді [33, с. 9].

Особливе місце в психологічній структурі спілкування підлітків з однолітками належить первинному колективу учнів (класний колектив), в якому підліток будує взаємини з іншими у визначальних для нього видах діяльності: спілкування, навчання, дозвілля тощо. У діяльності та взаєминах з однокласниками учень займає певне місце, яке у соціально-психологічній теорії називають «статусом» [15, с. 4]. При цьому дослідниця О. Гладун визначає статус підлітка як соціальний, той, що формується в контексті класного та шкільного колективу, тобто малих і великих соціальних групах [15, с. 4].

Для підлітків особливо значущими є референтна група, учнівський колектив, в якому вони можуть зайняти певний статус. Як вказує О. Гладун, зміна соціометричного статусу проходить у процесі соціалізації підлітків у навчальній групі. На нього впливають спілкування та спільна діяльність у групі, також ступінь прийняття індивідом групових цінностей [15, с. 4].

Бажання досягти статусу в учнівському колективі, прагнення отримати схвалення від педагогів, заслужити авторитет як відмінника чи неформального лідера групи приводить до спрямування діяльності підлітка на соціально схвалювані види організації дозвілля. Наприклад, такими видами є заняття в спортивних секціях, участь в літературних чи математичних конкурсах, проведення творчих проєктів, всебічна реалізація таланту в різних видах художньо-практичної, образотворчої, музичної діяльності, програмуванні. Також зважаючи на сучасний стан розвитку суспільства та інформатизації всіх сфер його життєдіяльності, досить популярним є заняття підлітків фото-захопленнями, зняттям відео для твіту, ведення різноманітних дописів у соціальних мережах тощо.

Водночас, як вказує О. Гладун, «портрет сучасного підлітка, який має слабку стійкість до впливу асоціальних друзів, та шкідливих звичок, небезпечною дружбою ускладнюється виникненням залежності від Інтернету

та соціальних мереж, що часто стають заміниками справжнього життя, реальних друзів та можливості самореалізації» [15, с. 6].

Зважаючи на вказане, із підлітками слід проводити цілеспрямовану виховну роботу, що передбачає організацію дозвілля учнів, надання їм кращих зразків для наслідування, пропозиції гідних варіантів для творчої самореалізації та самовираження в учнівському колективі та референтних групах.

Висновки до розділу 1

Дозвілля у психолого-педагогічній літературі визначається як частина вільного часу, що присвячується різноманітним заняттям за інтересами (хобі), які обираються особистістю за власним бажанням, і сприяють її відновленню, відпочинку, всебічному розвитку, самореалізації в різноманітних сферах життєдіяльності.

У вужчому значенні дозвілля трактується як сукупність видів діяльності, які здійснюються у вільний час для задоволення певних фізичних, інтелектуальних, соціальних і культурних потреб особистості.

Видами дозвілля є: пасивне (відпочинок, відновлення фізичних і моральних сил), розважальне (сприяє створенню позитивного настрою, гармонізації внутрішнього стану), пізнавальне (спрямоване на розвиток особистості, збагачення її інтелектуальної та духовної сфер), творче (орієнтоване на розкриття творчого потенціалу і розвиток здібностей).

Серед основних функцій дозвілля виділяється те, що воно передбачає відновлення сил людини та її особистісний та духовний розвиток. За ширшою класифікацією названо десять функцій дозвілля у підлітковому середовищі: соціалізаційна, емотивна, комунікативна, соціальної приналежності, підвищення статусу, відпочинку, самовираження, самореалізації, розвитку особистих якостей, професіоналізації.

Психологічна структура дозвілля підлітків опирається на новоутворення цього вікового періоду, відображає прагнення учнів до доведення дорослості, незалежності без дійсних на те причин. Також для підлітків дуже важливим є вплив референтної групи, де спілкування зі значимими однолітками виступає визначальним у пошуку шляхів для завоювання авторитету, соціального статусу в групі. Саме тому при визначенні видів дозвіллевої діяльності підлітки намагаються або обрати творчі та соціально схвалювані види діяльності, заняття в спортивних секціях, художніх гуртках та ін., щоб завоювати авторитет в класному колективі, або ж підпадають під вплив асоціальних друзів та починають курити, вживати алкоголь, здійснювати девіантні вчинки.

Також відзначено великий вплив батьківського виховання і взаємин дітей з батьками у сім'ї на вибір дозвілля підлітків. В багатьох сім'ях батьки разом із підлітками обирають види дозвіллевої діяльності, де дітям дозволено займатися тим, що їм хочеться (переважно дівчата) або й навіть не приділяється уваги питанням дозвілля дітей (хлопці).

Частими видами дозвілля підлітків є пасивне проведення вільного часу без змістовних занять, учні схильні до спілкування у соціальних мережах, і не беруть участь в активних громадських заходах, не відвідують спортивні секції чи художні школи, різні творчі акції та проекти. Дуже багато підлітків не вміють організувати власну дозвіллеву діяльність, що вказує на потребу цілеспрямованої організації дозвілля учнів з боку соціальних педагогів та працівників соціальних центрів для дітей та молоді, різних центрів розвитку.

РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ЗМІНИ ПСИХОЛОГІЧНОЇ СТРУКТУРИ ДОЗВІЛЛЯ СТАРШИХ ПІДЛІТКІВ В УМОВАХ ВІЙНИ

2.1. Методи дослідження переваг підлітків у дозвілльєвій діяльності в умовах війни

Для практичного вивчення зміни психологічної структури дозвілля підлітків в умовах війни було організовано та проведено емпіричне дослідження.

Методом емпіричного дослідження обрано опитування, що визначається як метод збору соціальної інформації про досліджуване явище чи поняття під час безпосереднього чи опосередкованого соціально-психологічного спілкування (інтерв'ю або анкетування) дослідника із респондентом (тим, кого опитують) шляхом реєстрації його відповідей. За допомогою опитування відбувається 90% збору інформації всіх педагогічних, психологічних, соціологічних досліджень [13].

Опитування може відбуватися у формі інтерв'ю (бесіди за певним планом, що передбачає тісний очний контакт з респондентом), яке може бути прямим або ж опосередкованим (онлайн чи по телефону).

Анкетне опитування передбачає використання респондентом спеціальних анкет, які він сам читає і заповнює відповідями. Таке опитування може бути очним, де дослідник роздає надруковані бланки анкет і присутній під час заповнення респондентами, а також заочним, що може бути поштовим (анкети відправляються поштою і заповнені бланки респондент також повертає назад поштою), онлайн (відправлятися дистанційно через інтернет і через деякий час повертаються до дослідника), телефонним (опитування відбувається по телефону) та ін. [13].

Зважаючи на контингент опитуваних підлітків, які мають досвід навчання у дистанційному форматі, було організовано онлайн опитування учнів старшого підліткового віку. До емпіричного дослідження було

залучено вибірку із 25 осіб старшого підліткового віку (14-16 років). З них 8 осіб є вимушеними переселенцями (виїхали за кордон), 10 є внутрішньо переміщеними особами (переїхали у більш безпечні місця в Україні), і 7 залишилися на своєму місці проживання в умовах відсутності ведення бойових дій.

Під час розробки анкет-опитувальників для вивчення зміни структури дозвілля підлітків в умовах війни було проаналізовано теоретико-методологічні засади проведення опитування щодо дозвілля учнів. Зокрема, за І. Франчук, діагностика сформованості дозвіллевої сфери підлітків здійснюється на основі критеріїв і показників, які характеризують її якісний та кількісний аспекти: мотиваційно-регулятивних, змістовно-діяльнісних, когнітивних, ціннісно-орієнтаційних, афективних. На основі ціннісно-орієнтаційних критеріїв виявляються гуманістичні, естетичні та етичні компоненти діяльності та поведінки дитини, які сформувались чи доповнили наявні в результаті фольклорно-ігрового дозвілля, що реалізуються у стосунках з друзями, ровесниками, однокласниками, педагогами, батьками, старшими людьми і знаходять своє вираження в культурі поведінки і ставленні до культурних цінностей [40, с. 147].

Відповідно до вказаного визначено важливі аспекти дослідження дозвілля підлітків, особливо щодо позицій його організації самими учнями, з боку батьків підлітків та в роботі педагогів і психолога закладу освіти, де навчаються школярі.

Для проведення опитування було використано дві анкети:

- «Анкета про структуру дозвілля підлітка» (за матеріалами В. Волканової [12, с. 18-27]);

- «Анкета-опитувальник про організацію дозвілля підлітків у школі» (за матеріалами Н. Флегонтової [38, с. 119-123]).

«Анкета про структуру дозвілля підлітка» (за матеріалами

В. Волканової [12])

Має на меті визначення змістовної структури дозвілля підлітків, визначення переваг в організації дозвілля, і зважаючи на тематику нашого дослідження – на зміну структури дозвілля в умовах війни.

Перші два питання анкети передбачають збір соціально-демографічних даних – на перше питання респондент дає відповіді щодо його прізвища та ім'я, а на друге – уточнює, де він проживає, як налагоджений процес навчання і дозвілля, чи є змога спілкуватися із однолітками, друзями.

Третє питання стосувалося безпосередніх уподобань підлітків щодо дозвілля, при цьому ми запропонували їм оцінити із наданого переліку занять улюблені види дозвілля двічі, попросивши відзначити хрестиком ті, що були улюблені до війни, а ті, що є пріоритетними після початку війни – відзначити галочкою. Якщо улюблені види дозвілля не змінилися – респонденти мали обрати які саме і поставити проти позиції хрестик і галочку. Серед запропонованих занять були: а) заняття спортом; б) відвідування кіно й театру; в) читання книжок; г) походи до кав'ярень, ресторанів; д) зустрічі із друзями за спільним столом; е) дозвілля в сімейному колі; ж) відвідування змагань, матчів; з) перегляд телепередач; к) захоплення комп'ютерними іграми; л) спілкування в соціальних мережах. І якщо серед названих не було улюблених видів занять – то підлітки могли самостійно додати цей варіант і поставити біля нього позначку.

Далі ми запитували підлітків, як часто вони проводять дозвілля зі своїми батьками та які стосунки у їхній сім'ї переважають: дуже гарні; гарні; не дуже гарні; погані. На шосте питання передбачали відкриту відповідь про те, чи можуть підлітки себе чимось зайняти, перебуваючи вдома, чи весь час потребують уваги, «нудяться» (раніше і тепер).

При відповіді на сьоме питання підлітки обрали улюблений вид хобі: із запропонованих на момент до початку війни і на даний час: а) рухливі ігри; б) настільні ігри; в) робота з комп'ютером; г) музика; д) малювання; е) спорт.

Восьме питання анкети стосувалося активності «спілкування» підлітків з комп'ютерам (тривалості годин в день), а дев'яте – спілкуванню з друзями і однолітками. Десяте питання передбачало відповідь підлітків про змістовне дозвілля поза межами навчального закладу (відвідування гуртків за інтересами, спортивних секцій, бібліотек, центрів розвитку, спеціально організованих заходів дозвілля.

Останнє одинадцятьте питання анкети стосувалося роздумів підлітків щодо зміни їх уподобань з проведення дозвілля з початком повномасштабної війни в Україні? Ми запитували їх: «Що було цінним та улюбленим раніше, а чим займаєтесь зараз?».

«Анкета-опитувальник про організацію дозвілля підлітків у школі»

(за матеріалами Н. Флегонтової [38])

На початку ми запитували учнів про те, чи цікаво їм навчатися у школі, що найбільш характеризує взаємовідносини у класі (1-2 питання).

На третє питання пропонували респондентам вибрати, яким видам занять вони із задоволенням приділяють значну частину свого вільного часу: «спілкування з батьками», «спілкування з друзями», «телебачення, кіно», «комп'ютерні ігри, спілкування в Інтернеті», «колекціонування», «читання художньої літератури», «музика», «заняття в самодіяльному художньому колективі», «відвідування театру», «власна художня творчість», «подорожі», «спорт», «дискотека», «нічогонероблення», «ще інше» (доповніть письмово). Так само пропонували оцінити улюблені види занять на момент «раніше, до початку війни» і «на поточний момент».

Наприкінці ми запитували учнів, «які з наступних видів позаурочних заходів викликають у Вас справжній інтерес та бажання взяти участь: а) змагання у знаннях (олімпіади, КВН, вікторини тощо); б) спортивні змагання; в) концерти самодіяльності; г) самодіяльні шкільні спектаклі; д) екскурсії по місту Києву; е) зустрічі з цікавими особистостями; ж) культпоходи у театри, музеї; з) дискотеки тощо.

На основі аналізу отриманих результатів опитування підлітків визначимо змістовні зміни в структурі їх дозвілля в умовах війни.

2.2. Результати опитування підлітків

В процесі емпіричного дослідження відповіді старших підлітків було проаналізовано на загальній вибірці (25 учнів), а також із виділенням трьох груп респондентів:

1 група – підлітки-вимушені переселенці за кордон (8 учнів);

2 група – підлітки-внутрішньо переміщені особи, які разом з одним із батьків чи іншими родичами з переїхали у більш безпечні місця в Україні (10 учнів);

3 група – підлітки, які залишилися на своєму місці проживання в умовах відсутності ведення бойових дій (7 учнів).

Застосовуючи «Анкету про структуру дозвілля підлітка» (за матеріалами В. Волканової) отримано дані про місце проживання підлітків, за якими й було визначено три групи респондентів (рис. 2.1.).

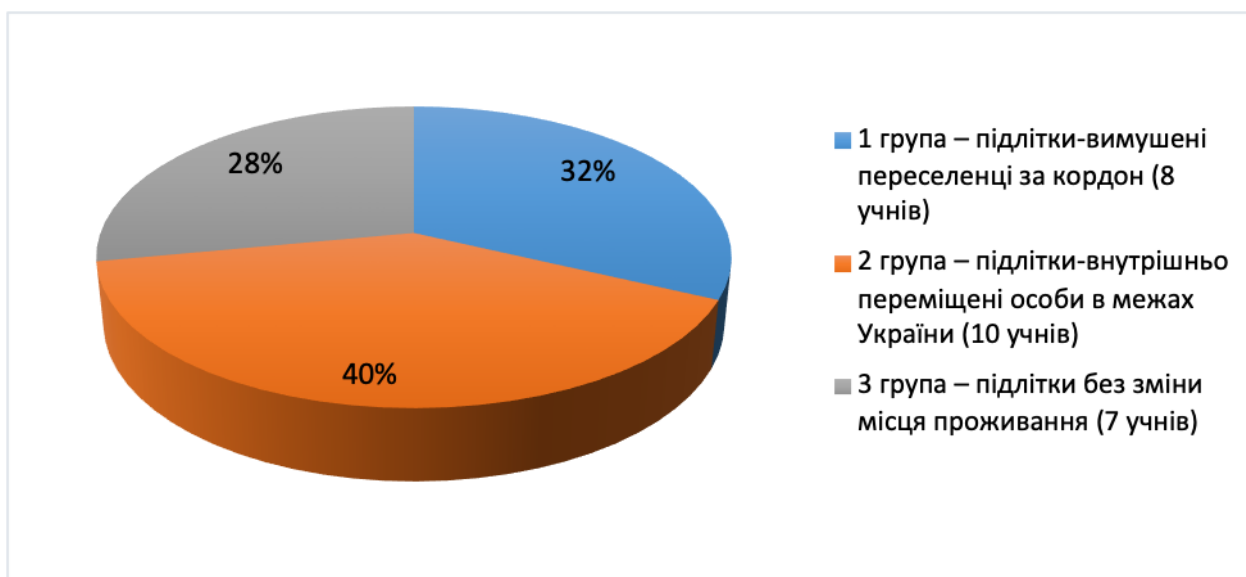

Рис. 2.1. Розподіл підлітків за місцем проживання

Отже, у вибірці респондентів 40% внутрішньо переміщені особи, 32% підлітки – вимушені переселенці, які виїхали з батьками чи іншими родичами

за кордон, і решта 28% учнів залишаються на своєму місці проживання, де не ведуться бойові дії.

Про організацію навчання і дозвілля підлітки відповідали переважно про те, що навчання здійснюється в дистанційному форматі (100% всіх відповідей), а дозвілля є не організованим у 40% опитаних.

Щодо змістовної структури дозвілля підлітків, помічаємо такий розподіл (табл. 2.1.).

Таблиця 2.1.

Улюблені види дозвілля опитуваних підлітків до та після початку війни

Улюблені види дозвілля / до війни і після початку війни	Всього (25 учнів)		1 група-переселенці (8 учнів)		2 група ВПО (10 учнів)		3 група без змін МП (7 учнів)	
	До	Після	До	Після	До	Після	До	Після
заняття спортом	8 32%	15 60%	-	3 37,5%	2 20%	6 60%	6 85,7%	6 85,7%
відвідування кіно й театру	10 40%	4 16%	8 100%	4 50%	2 20%	-	-	-
читання книжок	18 72%	20 80%	5 62,5%	5 62,5%	8 80%	10 100%	5 71,4%	5 71,4%
походи до кав'ярень, ресторанів	12 48%	4 16%	3 37,5%	1 12,5%	6 60%	3 30%	3 42,9%	-
зустрічі із друзями за спільним столом	10 40%	5 20%	3 37,5%	2 25%	5 50%	1 10%	2 28,6%	2 28,6%
дозвілля в сімейному колі	6 24%	10 40%	2 25%	2 25%	2 20%	2 20%	2 28,6%	6 85,7%
відвідування змагань, матчів	5 20%	3 12%	1 12,5%	1 12,5%	3 30%	1 10%	1 14,3%	1 14,3%
перегляд телепередач	10 40%	16 64%	2 25%	8 100%	6 60%	6 60%	2 28,6%	2 28,6%
захоплення комп'ютерними іграми	18 72%	21 84%	5 62,5%	7 87,5%	8 80%	9 90%	5 71,4%	5 71,4%
спілкування в соціальних мережах	16 64%	20 80%	4 50%	8 100%	9 90%	10 100%	3 42,9%	3 42,9%

Аналізуючи особливості змістовної структури дозвілля підлітків, бачимо, що до початку війни вони надавали перевагу таким заняттям: «захоплення комп'ютерними іграми» – 72%; «читання книжок» (онлайн книги також враховуються) – 72%; «спілкування в соціальних мережах» – 64%; «походи до кав'ярень, ресторанів» – 48%; «зустрічі із друзями» – 40%;

«перегляд телепередач» (зокрема, відео в інтернеті) – 40%; «відвідування кіно й театру» – 40%; «заняття спортом» – 32%; «дозвілля в сімейному колі» – 24%.

На етапі після початку війни переважними заняттями дозвілля підлітків є: «захоплення комп'ютерними іграми» (84%), «спілкування в соціальних мережах» (80%), «читання книжок» (80%), «перегляд телепередач» (64%), «заняття спортом» (60%).

Серед підлітків із різних груп спостерігаються незначні відмінності у перевагах видів дозвілля на етапі до початку війни, проте нас більше цікавить, чи змінилися їхні уподобання після початку війни залежно від місця їх проживання на даний час. Тому приділимо увагу результатам опитування підлітків-переселенців, ВПО та тих, хто залишився вдома на етапі «після початку війни».

Загалом оцінюючи зміни в уподобаннях підлітків, бачимо, що на 28% стало більше учнів із вибором «занять спортом» як улюблених видів дозвілля (стало 60%), на 8% – із вибором «читання книжок» (стало 80%), на 16% стало більше учнів із вибором «дозвілля в сімейному колі» (стало 40%). На 24% зросла частка учнів із вибором варіанту «перегляд телепередач», на 12% із варіантом «захоплення комп'ютерними іграми» (стало 84%) і на 16% із вибором «спілкування в соціальних мережах».

Відтак стало більше підлітків, які надають перевагу «захопленню комп'ютерними іграми» та «спілкуванню в соціальних мережах», «перегляду телепередач», «читання книг», «занять спортом». Ці види дозвілля залишилися доступними підліткам в умовах війни, а тому очевидним стало зростання кількості учнів із виборами вказаних занять.

Водночас у відповідях підлітків виявляється й зниження проявів улюблених занять порівняно із етапом до початку війни. Зокрема, на 24% стало менше учнів із вибором виду дозвілля «відвідування кіно і театру», на 32% – із вибором варіанту «походи до кав'ярень, ресторанів», на 20% стало менше учнів із відповідями про дозвілля у вигляді «зустрічей із друзями за

спільним столом». На 8% зменшилась частка учнів із вибором варіанту «відвідування змагань, матчів». Знову ж таки – через обмеженість контактів з друзями, не можливість відвідувати розважальні центри, кав'ярні, кінотеатри – підлітки втратили таку можливість як в межах України внаслідок триваючої війни, так із а кордоном, оскільки в не стабільній емоційній ситуації немає бажання веселитися і відвідувати розважальні заклади.

В першій групі учнів-переселенців на 50% стало менше осіб із виборами варіантів «відвідування кіно і театрів», на 25% – з вибором варіанту «походи до кав'ярень, ресторанів», на 12,5% – з вибором «зустрічі із друзями». Також в цій групі – на 75% стало більше учнів із вибором варіанту «перегляд телепередач», на 50% – з вибором «спілкування в соціальних мережах», на 37,5% стало більше підлітків із вибором варіанту «заняття спортом», і на 25% – «захоплення комп'ютерними іграми». Очевидно, що багато соціальних видів дозвілля стали недоступними підліткам-переселенцям закордон, тому вони намагаються компенсувати спілкування з друзями за допомогою спілкування в соціальних мережах, участі в комп'ютерних іграх.

У другій групі внутрішньо переміщених осіб на 40% стало більше учнів із вибором «занять спортом», на 20% – «читання книг», на 10% – «захоплення комп'ютерними іграми» і «спілкування в соціальних мережах» (що стало проявлятися тепер у 90% і 100% ВПО відповідно). Також у другій групі опитуваних стало значно менше учнів зі виборами таких видів дозвілля, як: «походи до кав'ярень, ресторанів» (на 30%); «зустрічі із друзями за спільним столом» (на 40%), «відвідування змагань, матчів» (на 20%). Зникли опитувані з виборами «відвідування театру і кіно» (було 20%). Знову ж таки – помічаємо зростання ролі спілкування в соціальних мережах і комп'ютерних ігор як основного виду дозвілля підлітків.

Аналізуючи улюблені види дозвілля підлітків 3 групи, які залишилися на своєму місці проживання, помічаємо, що на 57,1% стало більше варіантів

«дозвілля у сімейному колі», і зникли вибори варіантів «походи до кав'ярень, ресторанів» (було 42,9%). За рештою улюблених видів дозвілля – змін не виявлено, переважними залишились «заняття спортом»(85,7%), «читання книжок» (71,4%), «захоплення комп'ютерними іграми» (у 71,4%), «спілкування в соціальних мережах» (42,9%). Відповідно до отриманих результатів дослідження – зміни найбільш виразно виявляються у тих підлітків, які були змушені покинути рідний дім, а тому дозвілля у них організовується в обмежених умовах їх перебування за кордоном чи на новому місці проживання в межах України.

На четверте питання «Як часто ви проводите дозвілля зі своїми батьками? (раніше і тепер)» більшість підлітків давали такі відповіді: «щосуботи» і «щонеділі» - однакова кількість відповідей – по 40%; «під час відпустки» – 32%; «щодня» і «за будь-якої нагоди» – по 12%. Варіанти відповідей після початку війни: «щодня» і «за будь-якої нагоди» – по 50%. Решта відповідей підлітків не змінилися. Тобто з початком війни більше підлітків стали приділяти увагу спільному проведенню вільного часу разом із батьками. Щодо стосунків між підлітками і батьками – то у 60% відповідей переважали відповіді «гарні відносини», у 28% – «не дуже гарні», у по 6% підлітків вказали, що відносини в сім'ї «дуже гарні» і «погані».

На шосте питання «Чи можете себе зайняти, перебуваючи вдома, чи весь час потребуєте уваги, «нудитесь»?» 60% підлітків відповіли ствердно, запевняючи, що можуть самостійно вирішити, чим себе зайняти, а після початку війни – їх кількість зменшилась до 40%. При цьому серед підлітків, які не виїздили зі свого місця проживання змін не відбулося, а серед підлітків, які виїхали за кордон, і серед ВПО встановлено зниження кількості осіб, які можуть себе зайняти змістовним дозвіллям (на 25% і на 30% відповідно) (рис. 2.2.).

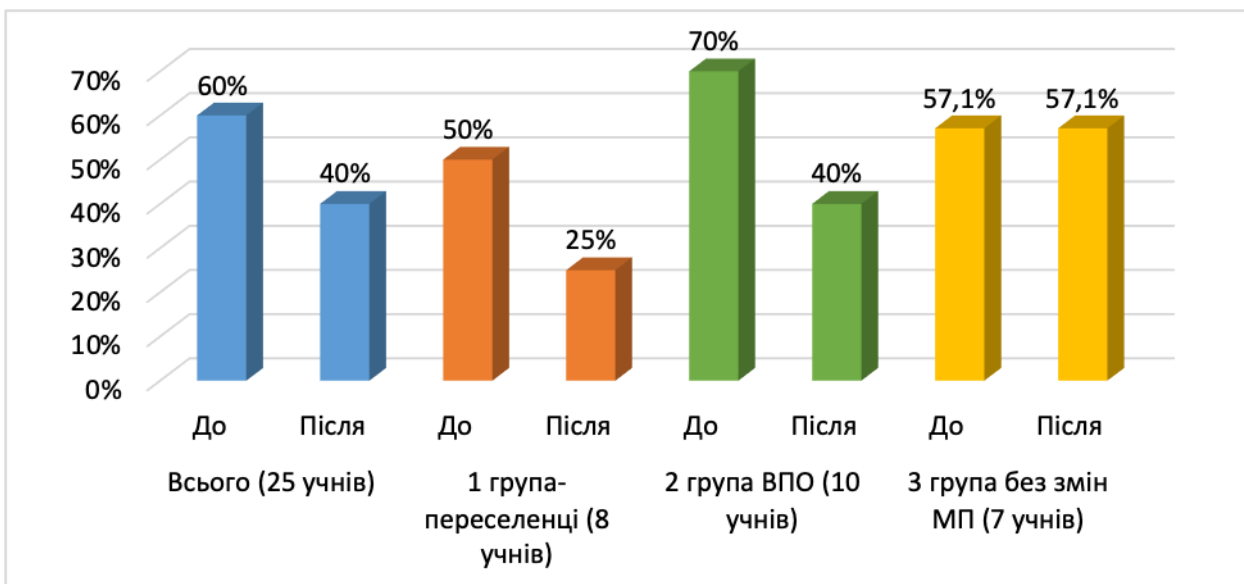

Рис. 2.2. Зміни в здатності підлітків самостійно організувати власне дозвілля

Відповідаючи на сьоме питання про хобі, більшість підлітків вибирали із переліку занять так: «рухливі ігри» (80%), «настільні ігри» (20%), «робота з комп'ютером» (100%), «музика» (100%), «малювання» (40%), «спорт» (40%). При відзначенні улюблених видів хобі на даний момент при триваючій війні помічаємо зниження кількості підлітків, які надають перевагу «малюванню» (до 20%), «спорту» (до 32%), «настільним іграм» (до 4%). Проте позиції «робота з комп'ютером», «музика» і «рухливі ігри» залишаються пріоритетними видами хобі у переважної більшості учнів як до початку війни, так і при триваючих військових діях на території України.

На восьме питання – про активне спілкування з комп'ютером – 100% підлітків вказали на те, що постійно користуються комп'ютером, оскільки навчання відбувається у дистанційному форматі, і спілкування в соціальних мережах також відбувається частково із використанням комп'ютера і частково через смартфон. З початком війни активність спілкування з комп'ютером, на думку 40% підлітків, у них зросла. При поясненні збільшення часу протягом дня за комп'ютером більшість підлітків вказали, що стало більше завдань у школі, оскільки якраз закінчується навчальний рік

і потрібно підтягнути навчальний матеріал, який було пропущено протягом року то через пандемію Covid-19, то через повномасштабну війну.

На дев'яте питання «скільки часу в день відводите на спілкування з однолітками / друзями? (раніше і тепер)» 80% підлітків відповіли про те, що спілкувалися раніше «1-2 години кожен день із друзями», і ще 20% спілкувалися «більше 2 годин щодня». А зараз спілкування із друзями відбувається «за можливості» (40%), «так само часто» (28%), «значно рідше, менше 1 години в день» (32%). Тобто із друзями підлітки спілкуються значно менше, оскільки розлучені з ними територіально, а за допомогою соціальних мереж неможливо організувати такий самий повноцінний комунікативний процес.

Щодо організації дозвілля поза межами навчального закладу – підлітки відповідали так: «відвідував гуртки за інтересами» – 80%; «відвідував спортивні секції» – 32%; «відвідував спеціально організовані заходи дозвілля (концерти, театральні перформанси, екскурсії містом тощо)» – 40%. З початком війни всі види дозвілля зупинилися для підлітків, які залишилися на своєму місці проживання, у підлітків, які виїхали закордон – залишилися мінімальні відвідування спортивних секцій (за новим місцем проживання), які були влаштовані волонтерами для переселенців.

На одинадцяте питання про зміну уподобань щодо дозвілля багато респондентів вказали, що їх дозвілля змінилося (60%), і вони цим незадоволені (табл. 2.2.).

Таблиця 2.2.

Модальність зміни організації дозвілля підлітків з початком війни

Зміни в організації дозвілля	Всього (25 учнів)	1 група-переселенці (8 учнів)	2 група ВПО (10 учнів)	3 група без змін МП (7 учнів)
Організація дозвілля змінилася негативно, зменшилась кількість і різноманітність занять	15 60%	8 100%	7 70%	-
Організація дозвілля змінилася не сильно, зменшилась кількість	8 32%	-	3 30%	5 71,4%

занять-хобі				
Організація і види дозвілля не змінилися	2 8%	-	-	2 28,6%

Отже, в 60% учнів організація дозвілля змінилася негативно, зменшилась кількість і різноманітність занять (всі підлітки-переселенці і 70% ВПО). Про те, що організація дозвілля змінилася не сильно, зменшилась кількість занять-хобі, дали відповідь 32% підлітків – третина ВПО (30%) і більшість учнів, які залишилися на своїй території. І в решти 8% учнів зустрічалися відповіді «організація і види дозвілля не змінилися», що властиве тільки для респондентів 3 групи, які не виїздили.

Зауважимо, що підлітки із 3 групи також сумують за друзями та однолітками, частина з яких виїхала за межі області, а частина – закордон. Ці учні так само як і переселенці та ВПО вказують на недолік спілкування з друзями. Зважаючи на те, що основною сферою соціалізації підлітків є саме спілкування з однолітками і друзями – всі опитувані в умовах війни зазнали втрат звичного кола спілкування, можливості самостверджуватися в референтній групі, займати бажаний соціальний статус. Крім того, підлітки-переселенці та ВПО, які змушені адаптуватися до нових умов та шукати нових друзів у місцях перебування, також можуть відчувати складні емоції з приводу втрати авторитету в улюбленій групі друзів та неможливості його швидко завоювати в інших підлітків-іноземців чи таких самих переселенців чи ВПО, які знаходяться поруч. Все це також негативно позначається на емоційній сфері підлітків, викликає їх підвищену роздратованість, лабільність настрою, негативно впливає на їх навчальну успішність, зібраність та здатність змістовно організувати власне дозвілля.

Використовуючи «Анкету-опитувальник про організацію дозвілля підлітків у школі» (за матеріалами Н. Флегонтової), отримали такі відповіді на перше питання – більшість підлітків вказують на те, що їм цікаво вчитися у школі:

- Так, вчитися мені дуже цікаво – 50% підлітків;
- Вчитися мені у більшій мірі цікаво, але не з усіх предметів – 32%;

- Лише окремі уроки бувають для мене по-справжньому цікавими – 18% учнів;

- Ні, взагалі не цікаво. Частіше навчання викликає в мене лише нудоту – 0%.

Щодо відносин у класі – у 80% підлітків виявлено перший варіант відповіді «для класу характерні доброзичливість, порозуміння, взаємодопомога. У нас гарний, міцний колектив. Тому нам цікаво і вчитися, і спілкуватися поза уроками, брати участь у позакласних заходах». Ще у 20% підлітків виявлено третій варіант відповіді «Я про це намагаюся не замислюватися. У школу я ходжу лише для навчання. Друзі в мене поза школою». Зрозуміло, що оскільки у більшості підлітків встановлені міцні зв'язки із однокласниками, то втрата кола звичного спілкування викликає значне напруження та знижує якість організації дозвілля без друзів-однокласників.

На третє питання, яким видам занять підлітки із задоволенням приділяють значну частину вільного часу, респонденти відповіли так (рис. 2.3).

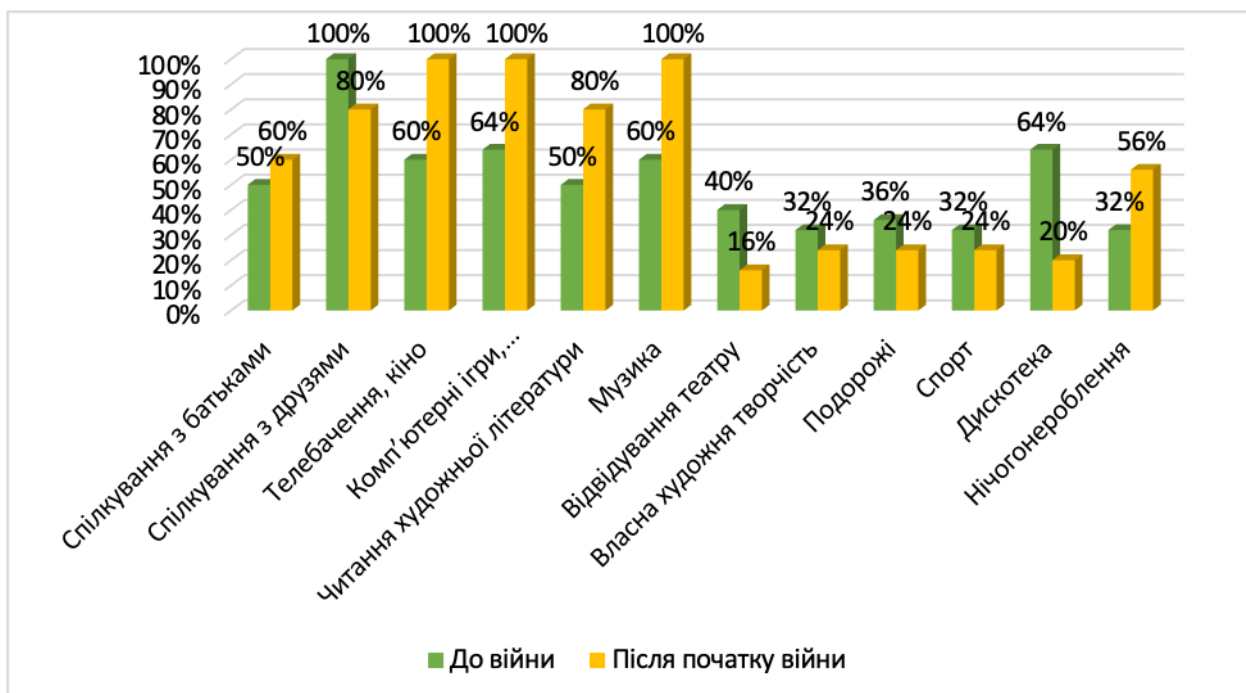

Рис. 2.3. Види проведення вільного часу підлітків

У підлітків улюбленими заняттями проведення вільного часу на етапі до початку війни були: «спілкування з друзями» (100%), «комп'ютерні ігри, спілкування в Інтернеті» (64%), «дискотека» (64%), «музика» (60%), «телебачення, кіно» (60%), «спілкування з батьками» (50%). А після початку війни переважними стали такі види занять: «телебачення, кіно» і «комп'ютерні ігри, спілкування в Інтернеті», «музика» (по 100%), «спілкування з друзями», «читання художньої літератури» (по 80%), «спілкування з батьками» (60%).

Також виявлено підвищення ролі перегляду телепередач і слухання музики (на 40%), комп'ютерних ігор і спілкування в інтернеті (на 36%), на 24% стало більше підлітків, які надають перевагу нічогонеробленню.

На останнє питання про те, які з видів позаурочних заходів викликають у підлітків справжній інтерес та бажання взяти участь відповіді респондентів розподілилися так: «екскурсії по місту Києву» – 72%; «зустрічі з цікавими особистостями» – 64%; «самодіяльні шкільні спектаклі» – 60%; «нічогонероблення» – 56%; «концерти самодіяльності» – 48%; «культпоходи у театри, музеї» – 48%; «змагання у знаннях (олімпіади, КВН, вікторини)» – 40%; «спортивні змагання» – 40%; «дискотеки» – 32%.

Вважаємо наведені відповіді позитивним показником того, що підлітки, якщо їм запропонувати змістовні види дозвілля, частіше за все виберуть пізнання рідного краю, участь в культурних заходах, змаганнях в рівні інтелекту і знань, спортивних змаганнях, відвідування дискотек, де можна поспілкуватися із друзями.

За отриманими результатами опитування підлітків виявлено значні зміни структури дозвілля у більшості учнів, що пов'язані із умовами війни та мають певні відмінності в підлітків, які залишилися на своєму місці проживання, чи виїхали за межі області і стали внутрішньо переміщеними особами, або за кордон і стали вимушеними переселенцями. В будь-якому випадку у підлітків значно зменшилися види дозвілля, пов'язані зі спілкуванням з однолітками і друзями, та збільшилась частка «спілкування з

комп'ютерам» та проведення онлайн видів дозвілля – перегляд телепередач і кіно, слухання музики, читання онлайн книг, спілкування в соціальних мережах та занурення у комп'ютерні ігри. Організація дозвілля в сімейному колі сприймається підлітками в умовах війни тепліше, вони частіше звертають увагу на можливість поспілкуватися із рідними, оскільки всі члени сім'ї переживають складні умови та знаходяться в стресових обставинах.

Висновки до розділу 2

Для практичного вивчення зміни психологічної структури дозвілля підлітків в умовах війни було організовано та проведено емпіричне дослідження. До емпіричного дослідження було залучено вибірку із 25 осіб старшого підліткового віку (14-16 років). З них 8 осіб є вимушеними переселенцями (виїхали за кордон) (1 група), 10 є внутрішньо переміщеними особами (переїхали в межах України) (2 група), і 7 залишилися на своєму місці проживання в умовах відсутності ведення бойових дій (3 група).

Методом емпіричного дослідження обрано опитування, для якого модифіковано 2 розроблені науковцями анкети: «Анкета про структуру дозвілля підлітка» (за матеріалом В. Волканової); «Анкета-опитувальник про організацію дозвілля підлітків у школі» (за матеріалами Н. Флегонтової).

За результатами проведеного дослідження встановлено, що до початку війни підлітки надавали перевагу таким заняттям: «захоплення комп'ютерними іграми» – 72%; «читання книг» (онлайн книги також) – 72%; «спілкування в соціальних мережах» – 64%; «походи до кав'ярень, ресторанів» – 48%; «зустрічі із друзями» – 40%; «перегляд телепередач» (зокрема, відео в інтернеті) – 40%; «відвідування кіно й театру» – 40%; «заняття спортом» – 32%; «дозвілля в сімейному колі» – 24%. На етапі після початку війни змінилися уподобання учнів щодо організації їх дозвілля, зокрема, стало більше підлітків, які надають перевагу «занять спортом» (на 28%), «перегляду телепередач» (на 24%), «дозвіллю в сімейному колі» (на 16%), «спілкуванню в соціальних мережах» (на 16%), і «комп'ютерним

іграм» (на 12%). При цьому стало менше учнів із відповідями про дозвілля у вигляді «зустрічей із друзями за спільним столом» (на 20%), «відвідування кіно і театру» (на 24%), «походів до кав'ярень, ресторанів» (на 32%).

За видами хобі підлітки надали перевагу «роботі з комп'ютером» (100%), «музиці» (100%), «рухливим іграм» (80%), «малюванню» (40%), «спорту» (40%), «настільним іграм» (20%). З початком війни виявлено зниження кількості підлітків, які мали хобі «малювання», «спорт», «настільні ігри». А позиції «робота з комп'ютером», «музика» і «рухливі ігри» залишилися пріоритетними у більшості учнів. Виявлено, що з початком війни активність спілкування з комп'ютером, на думку 40% учнів, у них зросла, що пояснюється дистанційним форматом навчання, і збільшенням кількості спілкування в соціальних мережах із друзями, з якими розлучилися підлітки.

Опитуючи учнів про спілкування з однокласниками, однолітками друзями, помічаємо, що зараз спілкування підлітків з друзями із відбувається «за можливості» (40%), «так само часто» (28%), «значно рідше, менше 1 години в день» (32%). Значне зменшення частки спілкування підлітків з друзями, розлученими з ними територіально, негативно впливає на емоційний стан учнів, поглиблює сум за друзями, негативно відображається на їх навчальній успішності, й навіть на адаптації до нових умов в інших місцях проживання. Оскільки за допомогою соціальних мереж неможливо організувати такий самий повноцінний комунікативний процес з друзями та влаштувати такі ж види занять та організувати дозвілля, як було до початку війни, то вплив розлучення з друзями на соціалізацію підлітків є досить значним. При цьому, на думку 60% підлітків, організація їхнього дозвілля змінилася негативно, зменшилась кількість і різноманітність занять. На думку третини учнів, організація їх дозвілля змінилася не сильно, зменшилась кількість занять-хобі. І в решти 8% учнів зустрічалися відповіді «організація і види дозвілля не змінилися», що властиве тільки для респондентів, які не виїздили із місця свого постійного проживання.

РОЗДІЛ 3. СКЛАДАННЯ ПРОГРАМИ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ З ОРГАНІЗАЦІЇ ДОЗВІЛЛЯ СТАРШИХ ПІДЛІТКІВ В УМОВАХ ВІЙНИ

3.1. Психолого-педагогічні особливості організації дозвіллевої діяльності підлітків в роботі соціального педагога

Організація дозвілля виключно важлива у соціальній роботі закладів освіти, особливо з дітьми, підлітками, особами з девіантною поведінкою. Продуктивно використовуючи години дозвілля для спортивної, творчої діяльності, читання цікавих книг, виготовлення виробів діти розвиваються в інтелектуальному, розумовому, фізичному напрямі.

При цьому організація дозвілля підлітків є одним із важливих завдань не тільки школи та її працівників, а й позашкільних установ, громадських організацій, сім'ї. Важливість організації дозвілля підлітків у роботі соціального педагога зумовлена тим, що:

- організоване дозвілля збагачує особистість підлітків;
- відкриває багатий досвід світової культури та духовних цінностей;
- стимулює підлітків до творчості;
- дає змогу проявити себе у подальшому житті;
- допомагає зрозуміти соціальну значущість спілкування з однолітками, вчителями, батьками;
- навчає цінувати і організувати власний вільний час, обирати заняття відповідно до інтересу, потреб, до їх значення в житті;
- навчає жити серед людей, поважати їх інтереси та індивідуальність, цінувати чужі потреби, радіти успіху кожного [6, с. 27].

Дозвіллева сфера як об'єкт діяльності соціального педагога характеризується за такими проявами:

- дозвіллева діяльність як складова життя підлітка впливає на процес його соціалізації і розвитку особистості, що доцільно зробити за можливості керованим і достатньою мірою педагогізованим;

- діяльність соціального педагога в дозвіллевій сфері має бути чітко спрямованою на розвиток духовності особистості, яка здатна задовольняти власні освітні і дозвіллеві потреби [33, с. 9].

Соціальний педагог у сфері організації дозвілля виконує такі види діяльності:

- інформування підлітків щодо проведення масових свят, акцій, діяльності гуртків, клубів, секцій;
- організація дозвіллевих заходів для підлітків та залучення їх до проведення;
- підбір художньої, публіцистичної, науково-популярної літератури для організації дозвілля підлітків;
- організація відвідування підлітками музеїв, театрів, концертів тощо;
- організація туристичних походів, прогулянок та інше;
- надання допомоги у виявленні здібностей підлітків до певного виду дозвіллевої діяльності;
- сприяння розвитку творчого потенціалу підлітків [35, с. 88].

«Створюючи умови для організації дозвілля, соціальний педагог повинен формувати соціальне середовище закладу освіти та взаємодіяти з ним. В інтеграції з іншими чинниками воно має впливати на підлітка, який повинен бути готовим до художньо-практичної, творчої, цікавої діяльності в дозвіллевій сфері» [33, с. 9].

За даними Т. Скорик, соціальний педагог у сфері дозвілля виконує такі функції: організатора, керівника, медіатора, фасилітатора, режисера-постановника, методиста. Відповідальне виконання вказаних функцій передбачає наявність професійних здібностей: організаторських, креативних, дослідницьких, комунікативних, перцептивних, акторської майстерності, сугестивних, аналітичних» [35, с. 85].

Організовуючи дозвілля підлітків, соціальний педагог має:

- професійно влаштовувати різнобічну діяльність, яка згуртовує учнів, а також дорослих і батьків при вирішенні освітньо-виховних завдань;

- проводити корекцію поведінки і соціально-педагогічну реабілітацію окремих груп підлітків;

- вміти забезпечити цілеспрямований соціально-педагогічний вплив на процес соціалізації підростаючого покоління [33, с. 9-10].

Відповідно до вказаного до особистості соціального педагога, який організовує дозвілля підлітків, також висуваються досить високі вимоги. А саме, соціальний педагог повинен знати:

- стан і тенденції розвитку соціокультурної діяльності, традиційних і нетрадиційних форм дозвілля підлітків;

- місце і функції дозвіллевой діяльності у структурі вільного часу підлітків і змістовні напрямки самодіяльної творчості;

- принципи організації дозвілля, спілкування підлітків;

- основні закономірності і механізми розвитку особистості підліткового віку;

- специфіку інтересів, потреб, установок, мотивів дозвіллевой діяльності підлітків;

- чинники задоволення чи незадоволення характером, змістом, умовами діяльності;

- педагогічні можливості певного виховного інституту чи мікросередовища, щоб визначити його вплив на підлітків;

- нормативні акти, які регулюють дозвіллевую діяльність;

- специфіку роботи із соціальним середовищем підлітків (у сім'ї, за місцем проживання, в групах, творчих об'єднаннях, освітніх закладах);

- зміст, форми і методи роботи з організації дозвілля в конкретному мікросередовищі [33, с. 10-11].

За ствердженням С. Пащенко, засадами організації дозвіллевой діяльності підлітків у роботі соціального педагога мають бути:

- постановка в центр уваги фахівців різноманітні запити та інтереси учнів у тих видах творчої діяльності, що відповідають їх особистісно-оцінним індивідуальним уявленням;

- організація дозвілля повинна передбачати включення кожного підлітка в активно-продуктивну діяльність;

- визначення творчого адресата організації дозвілля, з яким працює соціальний педагог, що має враховувати особливості його індивідуального, вікового і соціального складу та можливості кожного закладу (школи, центру розвитку) і самих учнів;

- постійна координація соціальним педагогом діяльності окремих виховних інститутів у школі і поза нею [33, с. 9].

За ствердженням С. Кубіцького, І. Франчук, організація культурно-дозвілдової діяльності підлітків, управління їхнім вільним часом здійснюється шляхом:

- створення умов для вільного вибору культурних форм та засобів проведення вільного часу згідно з їх різнобічними здібностями, інтересами і потребами;

- надання кожному підлітку можливості активно проявити себе, виявити ініціативу, а не «споживати» запропоновані соціальним педагогом заходи;

- здійснення тактовного «переведення» підлітків від простих форм дозвілдової діяльності до складніших, від пасивного відпочинку до виховання глибоких соціальних і культурних прагнень, від пасивного засвоєння культурних цінностей – до багатогранної самостійної творчості;

- пробудження їхніх власних потреб, для чого необхідний не стандартний, а особливий підхід, що передбачає зацікавлення духовно повноцінними формами проведення культурного дозвілля, підтримку особисто корисних ініціатив, допомогу в починаннях;

- збагачення вільного часу дітей змістом, що забезпечує сприятливе формування у них національної свідомості, духовності, моральних якостей, творчих здібностей [40, с. 145].

Велике значення в організації дозвілля підлітків відіграє специфіка педагогічної праці педагога з організації культурно-дозвілдової діяльності

учнів, що зумовлюється особливостями підлітків, характером їхнього дозвіллевого спілкування з педагогом, змістом та засобами опосередкованого педагогічного впливу [40, с. 147].

На думку І. Франчук, С. Кубіцького, «важливими тут виступають організаторські, творчі, громадянські та моральні якості соціального педагога, який здійснює організацію культурно-дозвілєвої діяльності підлітків. Професійна майстерність соціального педагога є унікальною, і визначається високим рівнем майстерності художнього й морального впливу на особистість, колектив, великі й малі групи людей в умовах дозвілля [40, с. 146].

Отже, організація дозвілля підлітків є одним із важливих завдань роботи соціального педагога із учнями. Організуюючи дозвілля підлітків, соціальний педагог інформує їх про проведення різних заходів, свят, акцій, діяльності гуртків; проводить дозвілєві заходи для учнів та залучає їх до участі в цих заходах; підбирає художню, науково-популярну літературу для організації дозвілля учнів; організовує відвідування підлітками музеїв, театрів, концертів, туристичних походів та ін.; допомагає у виявленні здібностей підлітків до певного виду дозвілля; сприяє розвитку творчого потенціалу учнів.

3.2. Опис програми соціальної роботи з організації дозвілєвої діяльності підлітків, надання їм необхідної психосоціальної допомоги в умовах війни

Відповідно до виявлених особливостей організації дозвілля серед підлітків, які опинилися в умовах війни, розроблено програму групових тренінгових занять, які доцільно використати соціальному педагогу в процесі проведення роботи з підлітками, які потребують психосоціальної допомоги.

Програма соціальної роботи з підлітками у напрямку надання їм психосоціальної допомоги включає проведення з ними 4 тренінгових занять

наступної тематики: «Поняття стресу та способи боротьби з ним», «Самоконтроль і пошук ресурсів для подолання наслідків стресових ситуацій», «Ресурси для подолання проблем», «Самоконтроль і самопідтримка – важливі чинники успіху». Ці заняття об'єднані спільною метою – навчити підлітків розпізнавати вплив стресу на організм та діяльність, формувати навички самоконтролю і саморегуляції, ознайомити із способами подолання стресу та конструктивної поведінки в проблемних ситуаціях. Крім того, вправи та ігрові завдання під час тренінгових занять підібрані таким чином, щоб на кожному занятті учасники могли проаналізувати власні сильні сторони, засвоїти цінність – свою та однолітків, вчилися розпізнавати емоційні стани один одного, розвивали навички самоаналізу та рефлексії, самопідтримки.

Повний зміст занять наведено у додатку В, тут представимо структуру розроблених занять. Під час підготовки занять ми скористалися напрацюваннями А. Гірник, [14], Н. Грабчак [18], Л. Лозняк [25], Н. Павлик [31], Є. Теліус [37], доповнивши їх своїми ідеями.

Заняття №1. «Поняття стресу та способи боротьби з ним» має на меті: познайомити учасників, створити умови для ефективної роботи; познайомити з поняттям «стрес», з ознаками стресового стану; формувати практичні вміння саморегуляції; розвивати навички пошуку ресурсних вмінь; зняття напруження.

1. Привітання, налаштування на групову роботу, виконання вправи-загадки «Посмішка», що має на меті: налаштувати учасників на групову взаємодію, активізувати до праці.

Проведення вправи-знайомства «Перетворення», щоб: познайомити учасників, створити умови для ефективної роботи, вчити презентувати себе за допомогою метафоричних образів.

Повідомлення тематики заняття (про стрес), що має на меті: налаштування на отримання цінної інформації та активної групової роботи під час заняття.

2. Основна частина, виконання основних вправ.

Прийняття правил групи, має на меті: прийняти і мотивувати до дотримання певних правил для продуктивної роботи групи під час занять.

Вправа «Асоціації» (до слова стрес), щоб: активізувати спілкування та взаємодію між учасниками і підготувати їх до подальшого спілкування щодо переживання стресового і фрустраційного станів.

Інформаційне повідомлення про стрес, має на меті: дати інформацію про стрес і почуття, які з ним пов'язані – страх і тривога.

Міні-лекція про стрес, має на меті: дати учасникам уявлення про те, що таке стрес і як він проявляється, підвести їх до думки, що стрес це не завжди погано.

Проведення арт-терапевтичної вправи «Намалюй свій стрес», мета якої: надати змогу усвідомити стрес, переживання під час стресових ситуацій, відрефлексувати негативні думки, пов'язані зі стресом.

Вправа «Світлофор», має на меті: вчити учасників ерувати власним емоційним станом, володіти собою.

Вправа «Релаксація» для того, щоб: навчити учасників розслаблювати м'язи, які були напружені під дією стресів.

Вправа «Способи боротьби зі стресом», має на меті: ознайомити учасників із способами боротьби зі стресом, запропонувати поділитися досвідом успішної боротьби зі стресом у групі.

3. Підведення підсумків, рефлексія учасників.

Заняття № 2. «Самоконтроль і пошук ресурсів для подолання наслідків стресових ситуацій», спрямоване на досягнення такої мети: дати учасникам інформацію про стресори і способи керування стресом; познайомити з психологічними способами керування стресом; розвивати самоаналіз учасників; активізувати відчуття особистості; створювати позитивний емоційний фон.

1. Привітання, налаштування на групову роботу, виконання вправи «Книга», яка має на меті: надати учасникам можливість розслабитися, знизити напруження.

Виконання вправи на розвиток самоконтролю і волі «Сніданок потрібно заробити», що має на меті: ознайомити учасників із технікою розвитку волі та самоконтролю.

2. Основна частина, виконання основних вправ.

Вправа-регуляція дихання «Продихай стрес», що має на меті: вчити учасників керувати своїм диханням, ознайомити із технікою подолання стресового напруження.

Вправа «Проговори стрес», щоб: вчити учасників звільнятися від негативних думок та емоцій.

Мозковий штурм «Що таке ресурси?», що має на меті: розширити поняття «ресурси», встановити уявлення учасників про їх наявні ресурси для подолання стресу.

Проведення вправи «Внутрішні і зовнішні ресурси», яка спрямована на: розширення знань учасників про зовнішні і внутрішні ресурси, про їх складові.

Виконання учасниками арт-терапевтичної вправи «Намалюй способи подолання стресу», що має на меті: надати змогу відрефлексувати негативні думки, пов'язані зі стресом, визначити для себе найбільш ефективний спосіб подолання стресових ситуацій.

Вправа «Сейф» для того, щоб: формування ресурсних вмінь; зняття напруження, ознайомлення з технікою роботи з власною уявою, що допомагає подолати стрес.

Вправа «Заохочення – знеохочення», що має на меті: заохочення учасників використовувати позитивні стратегії копінг-поведінки подолання проблем і вирішення стресових ситуацій.

3. Підведення підсумків, рефлексія учасників.

Заняття № 3. «Ресурси для подолання проблем», що має таку мету: ознайомити учасників із копінг-стратегіями поведінки в стресовій ситуації; розвивати у них навички самоаналізу; надати можливість визначити свої сильні сторони; формувати практичні вміння саморегуляції, вчити фізичній релаксації; формувати вміння відновлювати власні резерви, шукати ресурси для активної діяльності.

1. Привітання, налаштування на групову роботу.

Презентація «Я в променях сонця», що має на меті: формування в учасників відчуття внутрішньої стійкості, гармонії та довіри до самого себе.

2. Основна частина, виконання основних вправ.

Вправа «Стихія», спрямована на розвиток самосвідомості, самоаналізу учасників .

Вправа «Гора з плеч», що має на меті: вчити учасників фізичній релаксації, активізувати внутрішні ресурси для подолання стресу.

Читання та обговорення «Притчі про людину», що має на меті: мотивувати учасників до самовдосконалення, до розвитку кращих рис особистості.

Інформаційне повідомлення «Копінг-поведінка» для: ознайомлення учасників із копінг-стратегіями поведінки в стресовій ситуації.

Вправа «Ресурсні переконання», що має на меті: формувати вміння сформулювати власний ресурсний девіз.

Вправа «Мої сильні сторони» для того, щоб: спонукати учасників до самопізнання, пошуку внутрішніх ресурсів, щоб подолати стрес.

Вправа-активізатор «Висока енергія», що має на меті: формувати вміння відновлювати власні резерви, шукати ресурси для активної діяльності.

3. Підведення підсумків, рефлексія учасників.

Заняття № 4. «Самоконтроль і самопідтримка – важливі чинники успіху», яке має на меті: сприяння самоприйняттю; набуття практичного досвіду вольової саморегуляції, розвиток навичок постановки мети й здійснення вольових дій; формування уміння відмовити в необґрунтованому

проханні; розвиток стратегій самоконтролю, визначення стратегій досягнення успіху та уникнення невдач, переорієнтація потреб і бажань, пошук ресурсів для самопідтримки; рефлексія й розвиток вольових якостей.

1. Привітання, налаштування на групову роботу

Вправа «Прогноз погоди», спрямоване на: рефлексію емоційного стану учасників, налаштування на роботу під час заняття, уважне слухання колег, що дає змогу краще розуміти свій стан та сприйняти емоції оточуючих.

2. Основна частина, виконання основних вправ

Вправа «Доведи за мене справу до кінця!», що має на меті: усвідомлення того, як важливо вміти доводити до кінця розпочату справу.

Вправа «Скажи ні», що спрямоване на: розвиток в учасників уміння відмовляти в необґрунтованих проханнях.

Вправа «Прохання до себе», що має на меті: вчити учасників мотивувати себе до виконання важливих завдань, стимулювати поведінкову активність у вирішенні виникаючих проблем.

Вправа «Самоконтроль» для того, щоб ознайомити учасників із способами контролю за власними досягненнями у певних справах та діяльності з саморозвитку.

Вправа «Заохочення», що має на меті: формування позитивної самооцінки та підвищення впевненості в собі, аналіз своїх сильних сторін і ресурсів для подолання стресів і проблем.

Вправа «Безпечне місце», спрямована на формування ресурсних вмінь; зняття напруження, ознайомлення з технікою роботи з власною уявою, що допомагає подолати стрес.

Вправа «Самопідтримка», що має на меті: навчати учасників давати собі підтримку, формувати позитивне самоствавлення.

3. Підведення підсумків, рефлексія учасників.

Використання розроблених занять у роботі соціального педагога із підлітками у межах організації їх дозвілля, насамперед, забезпечить їх потребу в активному спілкуванні з друзями та однолітками, допоможе

розвинути навички комунікативної діяльності, сприятливо вплине на формування культури мовлення. Крім того, у складних умовах російсько-української війни такі заняття є стабілізуючими емоційні стани учнів, оскільки не торкаються болючих тем війни та її переживання, а дають змогу оволодіти необхідними навичками подолання наслідків стресу в житті. Таким чином, підлітки мають змогу взяти участь у дійсно потрібних для них заходах, які не викликають у них негативістської реакції, не змушують до уникнення якихось травматичних переживань, оскільки стосуються: питань стресу, поведінки особистості у ході його подолання; пошуку ресурсів для вирішення проблем; формування навичок конструктивної поведінки; ознайомлення із техніками саморегуляції, дихання, візуалізації, релаксації, що допомагають стабілізувати і покращити психоемоційний стан; активізації саморозвитку. Оскільки не всі учні готові говорити про війну, згадувати свої травматичні переживання в перші дні війни, про сам процес вимушеної евакуації, умови проживання, в яких вони опинилися при переселенні, то ці питання не піднімаються при проведенні соціальної роботи з підлітками в процесі організації їх дозвілля. За бажання підлітків та за їх запитом – можна створити групи підтримки із учнів, залучивши до проведення занять психолога, і разом з ним спланувати індивідуально-групову роботу, що передбачатиме безпосереднє надання допомоги цим дітям.

Вважаємо важливим проведення розробленої нами програми тренінгових занять для організації соціальними педагогами дозвілля підлітків особливо щодо надання психосоціальної допомоги учням всіх досліджуваних категорій – і для тих, хто залишився на місцях проживання, і внутрішньо переміщеним особам, і для підлітків, які виїхали за кордон. Розроблені заняття створено таким чином, що їх можна провести в онлайн форматі, і доєднати до групового проведення (група із 8-12) підлітків, які мають доступ до інтернету та бажають взяти участь в тренінгах.

Висновки до розділу 3

Проаналізовано особливості роботи соціального педагога з організації дозвілля підлітків, що охоплює виконання фахівцем таких видів діяльності: інформування учнів щодо проведення свят, акцій, діяльності гуртків, клубів, секцій; організація різних дозвіллевих заходів для підлітків та залучення їх до проведення; підбір художньої, науково-популярної літератури для підлітків; організація відвідування учнями музеїв, театрів, концертів, туристичних походів, екскурсій та ін.; надання допомоги у виявленні здібностей підлітків; сприяння розвитку їх творчого потенціалу.

Встановлено, що соціальний педагог у сфері організації дозвілля підлітків виконує функції: організатора, керівника, медіатора, фасилітатора, режисера-постановника, методиста. Відповідальне виконання цих функцій передбачає наявність у соціального педагога професійних здібностей, та сформованих особистісних і професійно важливих якостей.

Для роботи соціального педагога з організації дозвілля учнів розроблено програму соціальної роботи з підлітками у напрямку надання їм психосоціальної допомоги. Ця програма включає проведення з учнями 4 тренінгових занять такої тематики: «Поняття стресу та способи боротьби з ним», «Самоконтроль і пошук ресурсів для подолання наслідків стресових ситуацій», «Ресурси для подолання проблем», «Самоконтроль і самопідтримка – важливі чинники успіху».

Важливість впровадження розробленої програми занять в діяльність соціального педагога з організації дозвілля учнів, по-перше, забезпечує потребу підлітків у спілкуванні з однолітками, по-друге, дає їм можливість стабілізувати та покращити психоемоційний стан, навчитися конструктивним способам подолання стресових ситуацій і проблем, технікам відновлення після впливу стресу на їх організм та діяльність. Заняття розроблені таким чином, щоб їх можна було провести в онлайн-форматі і залучити всіх бажаючих підлітків до проведення з ними соціальної роботи.

ВИСНОВКИ

На основі теоретичного і практичного вивчення зміни психологічної структури дозвілля старших підлітків в умовах війни сформовано наступні висновки (відповідно до поставлених завдань дослідження):

1. Здійснено теоретичний аналіз проблеми дозвіллевої діяльності підлітків у психолого-педагогічній літературі. Дозвілля у вузькому значенні розуміється як відпочинок і розваги, а в широкому значенні також до цих видів діяльності приєднуються творчі заняття, саморозвиток, заняття фізкультурою і спортом. У психолого-педагогічній літературі дозвілля визначається як частина вільного часу, що присвячується різноманітним заняттям за інтересами, що обираються людиною за власним бажанням, і сприяють її відновленню, емоційному та когнітивному, духовному розвитку, відпочинку, самореалізації в різних сферах життєдіяльності. Найбільш точним вважаємо визначення, де дозвілля трактується як сукупність видів діяльності, які здійснюються у вільний час для задоволення певних фізичних, інтелектуальних, соціальних і культурних потреб особистості.

В типології дозвілля виокремлюється: культурно-творчий тип, культурно-споживчий і рекреативний типи. Загалом різноманітні види дозвілля можна поділяти як ті, що сприяють розвитку, задовольняють творчі інтереси та розважальні. Відповідно до вказаного видами дозвіллевої діяльності є: відпочинок, розваги, свята, самоосвіта, творчість. Насамперед, дозвілля буває активне та пасивне, креативне і споживацьке, домашнє і позадомашнє, повсякденне і святкове, за кількістю осіб, які беруть участь в дозвіллевій діяльності – індивідуальне, колективне, чи масове. Відтак, до різновидів дозвілля відносяться: пасивне дозвілля – відпочинок, відновлення фізичних і моральних сил; розважальне – те, що сприяє створенню позитивного настрою, гармонізації внутрішнього стану; пізнавальне дозвілля, що спрямоване на розвиток особистості, збагачення її інтелектуальної та

духовної сфер; творче дозвілля – орієнтоване на розкриття творчого потенціалу і розвиток здібностей.

Основними функціями дозвілля є відновлення сил людини та спрямування її до особистісного і духовного розвитку. Серед затверджених функцій дозвілля у підлітковому середовищі виділяються: соціалізаційна, емотивна, комунікативна, функція соціальної приналежності, підвищення статусу, відпочинку, самовираження, самореалізації, розвитку особистих якостей, професіоналізації.

2. Розглянуто особливості психологічної структури дозвілля старших підлітків в умовах мирного часу та війни. Психологічна структура дозвілля підлітків опирається на новоутворення цього вікового періоду, відображає прагнення учнів до доведення дорослості, незалежності без дійсних на те причин. Для підлітків важливий вплив референтної групи, бажання до спілкування зі значимими однолітками, що виступає визначальним у способах завоювання учнями авторитету, прагнення до отримання високого соціального статусу в групі. Відповідно до цього багато підлітків обирають творчі, нестандартні види дозвіллевої діяльності, беруть участь в соціально схвалюваних видах діяльності (заняття в спортивних секціях, художніх гуртках), щоб довести свою унікальність, завоювати авторитет в колективі. В інакшому випадку – при спілкуванні в асоціальних групах та дружбі з однолітками, схильними до адиктивної поведінки – підлітки починають курити, вживати алкоголь, здійснювати девіантні вчинки.

У підлітковому віці, як би учні не відкидали вплив батьків, все ж визначається вагома роль сімейного виховання та взаємин дітей з батьками, їх вплив на вибір дозвілля підлітків. В багатьох сім'ях батьки разом із підлітками обирають види дозвіллевої діяльності, де дітям дозволено займатися тим, що їм хочеться (переважно дівчата) або й навіть не приділяється уваги питанням дозвілля дітей (хлопці).

При дослідженні видів дозвілля підлітків у мирний час встановлено, що частими видами дозвіллевої діяльності є пасивне проведення вільного часу

без змістовних занять. Підлітки схильні до спілкування з однолітками – як у реальному часі, так і в соціальних мережах, і не беруть участь в активних громадських заходах, не відвідують спортивні секції чи художні школи, різні творчі акції та проекти. Багато підлітків не вміють самостійно організувати дозвіллеву діяльність, що вказує на потребу цілеспрямованої організації їх дозвілля батьками, соціальними педагогами, працівниками соціальних центрів для дітей та молоді тощо.

3. Емпірично досліджено зміни психологічної структури дозвілля старших підлітків в умовах війни. За результатами опитування підлітків змінилися уподобання учнів щодо організації їх дозвілля, зокрема, стало більше респондентів, які надають перевагу «занять спортом» (на 28%), «перегляду телепередач» (на 24%), «дозвіллю в сімейному колі» (на 16%), «спілкуванню в соціальних мережах» (на 16%), і «комп'ютерним іграм» (на 12%). При цьому стало менше учнів із відповідями про дозвілля у вигляді «зустрічей із друзями за спільним столом» (на 20%), «відвідування кіно і театру» (на 24%), «походів до кав'ярень, ресторанів» (на 32%).

Також з початком війни виявлено зниження кількості підлітків, які мали хобі «малювання», «спорт», «настільні ігри». А позиції «робота з комп'ютером», «музика» і «рухливі ігри» залишилися пріоритетними у більшості учнів. Виявлено, що з початком війни активність спілкування з комп'ютерами, на думку 40% учнів, у них зросла, що пояснюється дистанційним форматом навчання, і збільшенням кількості спілкування в соціальних мережах із друзями, з якими розлучилися підлітки. При цьому, на думку 60% підлітків, організація їхнього дозвілля змінилася негативно, зменшилась кількість і різноманітність занять. Крім того, на 24% стало більше підлітків, які надають перевагу нічогонеробленню.

4. Розроблено програму соціальної роботи з організації дозвіллевої діяльності підлітків, для надання їм необхідної психосоціальної допомоги в умовах війни. Ця програма включає проведення з учнями 4 тренінгових занять, які об'єднані спільною метою – навчити підлітків розпізнавати вплив

стресу на організм та діяльність, формувати навички самоконтролю і саморегуляції, ознайомити із способами подолання стресу та конструктивної поведінки в проблемних ситуаціях. Тематика занять включає: «Поняття стресу та способи боротьби з ним», «Самоконтроль і пошук ресурсів для подолання наслідків стресових ситуацій», «Ресурси для подолання проблем», «Самоконтроль і самопідтримка – важливі чинники успіху». Вправи та ігрові завдання цих тренінгових занять підібрані таким чином, щоб їх можна було провести в онлайн форматі та долучити до участі підлітків, які є внутрішньо переміщеними особами чи виїхали за кордон. На кожному занятті учасники мають змогу проаналізувати свої сильні сторони, навчитися розпізнавати емоційні стани – власні та однолітків, розвинути навички самоаналізу та рефлексії, самопідтримки.

Важливість впровадження розробленої програми соціальної роботи з підлітками у напрямку надання їм психосоціальної допомоги в діяльність соціального педагога з організації дозвілля учнів, по-перше, забезпечує потребу підлітків у спілкуванні з однолітками, по-друге, дає їм можливість стабілізувати та покращити психоемоційний стан, навчитися конструктивним способам подолання стресових ситуацій і проблем, технікам відновлення після впливу стресу на їх організм та діяльність. Вибір тематики стресу, копінг-поведінки, розвитку самоконтролю і саморегуляції підлітків відповідає актуальним запитам у наданні психосоціальної допомоги, і водночас ознайомлює учнів із подоланням негативних наслідків впливу стресу на них, не зачіпаючи складних, травматичних переживань щодо війни. Це дає змогу залучити всіх бажаючих підлітків до проведення з ними соціальної роботи, уникнути їх не бажання говорити про війну.

Перспективним напрямом дослідження є впровадження розробленої програми соціальної роботи з організації дозвілля підлітків та перевірка її впливу на психоемоційний стан учасників, на їх здатність опиратися стресу та продуктивно вирішувати виникаючі проблеми.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Агамір'ян Л. В. Творчі дозвіллевої практики сучасної підліткової молоді: Специфіка, функції, прояви. *Український соціум*. 2018. № 3 (66). С. 82–93.
2. Акимова Л. А. Социология досуга : Учеб. пособие для вузов. Москва : МГУКИ, 2003. 123 с.
3. Анопрієнко О. В. Стиль батьківської поведінки як чинник виникнення і подолання хронічного стресу в підлітковому віці: автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07. – педагогічна та вікова психологія. Київ, 2017. 20 с.
4. Арбеніна В. Л. Вільний час студентської молоді: динаміка зміни структури та змісту. *Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства: збірник наукових праць*. 2000. С. 258–264.
5. Бех І. Д. Виховання особистості. Київ : Либідь, 2008. 848 с.
6. Белецька І. В. Специфіка та зміст молодіжного дозвілля. *Соціальна педагогіка: теорія та практика*. 2008. №2. С. 26–31.
7. Бондар Т. В. Чинники впливу на самовизначення стилю життя підлітків. *Український соціум. Соціологія*. 2008. Вип. 3(26). С. 7–16.
8. Бочелюк В. Й. Дозвіллезнавство. Київ: Центр навчальної літератури, 2006. 210 с.
9. Веклюк Л. В. Методика організації дозвілля різних вікових груп населення: Методичні рекомендації. Ужгород, 2015. 22 с.
10. Висовень А. В. Профілактика асоціальної поведінки в соціальній роботі з підлітками. *Студентський науковий вимір соціально-педагогічних проблем сьогодення : збірник матеріалів II Міжнародної науково-практичної конференції (26 квітня 2018 р., м. Ніжин) / За заг. ред. О. В. Лісовця*. Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя, 2018. С. 100–102.

11. Власова О. І. Психологічна структура та чинники розвитку соціальних здібностей: автореф. дис. ... докт. психол наук: 19.00.07 Вікова та педагогічна психологія. Київ, 2006. 43 с.
12. Волканова В. В. Абетка соціального педагога. Харків: Вид. група «Основа», 2011. 235 с. (Серія «Соціальному педагогу»).
13. Герасимчук А. А., Палеха Ю. І., Шиян О. М. Соціологія: Навчальний посібник. Київ: Вид-во Європейського університету, 2004. 246 с.
14. Гірник А. Перша психологічна допомога: посібник для працівників на місцях Київ: Університетське видавництво «Пульсари», 2017. 64 с.
15. Гладун О. В. Підготовка майбутнього вчителя до виховання підлітків з низьким статусом в учнівському колективі: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти. Вінниця, 2020. 22 с.
16. Глушко Л. О. Чинники формування впевненості у собі в школярів підліткового віку. *Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки*. 2012. Вип. 14. С. 103–112.
17. Головка Н. І. Соціальна профілактика правопорушень: навч. посіб. Київ: ДП «Видавничий дім «Персонал», 2017. 174 с.
18. Грабчак Н. М. Стрес як ресурс. Вінниця: КЗ «Чечельницька середня загальноосвітня школа» I-III ступенів № 1 Вінницької області, 2019. 68 с.
19. Гутник І. М. Педагогічні засади організації дозвілля підлітків засобами української народної педагогіки: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.06 «Теорія, методика і організація культурно-просвітницької діяльності». Київ, 2006. 22 с.
20. Дашковская О.Д. Организация досуговой деятельности. Ярославль: Ярославский государственный университет имени П. Г. Демидова. 2009. 71 с.

21. Депутатов В. О. Вплив віктимності на соціальний статус підлітків. URL: http://elibrary.kdpu.edu.ua/bitstream/0564/232/1/Viktimnost_na_sots_status.pdf.
22. Зонтов О. В. Особливості формування самоконтролю в підлітковому віці. *Проблеми загальної та педагогічної психології* : зб. наук. пр. Ін-ту психології ім. Г. С. Костюка НАПН України Київ, 2010. Т. 12, Ч. 2. С. 102–108.
23. Карікаш В. І., Руденко І. М. Психологічний супровід формування ключових компетентностей учнів старших класів загальноосвітнього навчального закладу відповідно до вимог нових державних освітніх стандартів : науково–методичний посібник. Черкаси : ОППОПП, 2014. 48 с.
24. Лещук Г. В. Соціалізація підлітків у процесі дозвіллевої діяльності. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Педагогіка. Соціальна робота*. 2012. Вип. 25. С. 112–115.
25. Лозняк Л. В. Практичне заняття з елементами тренінгу «Профілактика та подолання стресових ситуацій». URL: <https://naurok.com.ua/praktichne-zanyattya-z-elementami-treningu-profilaktika-ta-podolannya-stresovih-situaciy-91664.html>.
26. Максимовська Н. О. Соціально-педагогічна експлікація поняття «сфера дозвілля». *Вісник Харківської державної академії культури*. 2012. Вип. 38. С. 268–276.
27. Мачуліна І. І. Конспект лекцій з дисципліни «Соціологія вільного часу та дозвілля» для здобувачів вищої освіти другого (магістерського) рівня зі спеціальності 054 «Соціологія» за освітньо-професійною програмою «Соціологія». Кам'янське, ДДТУ, 2017. 68 с.
28. Нечерда В. Б. Особливості формування просоціальної поведінки у старшому підлітковому віці. *Сучасний виховний процес: сутність та інноваційний потенціал*. Івано-Франківськ, 2014. С. 191–194.
29. Опарина Н. А. Педагогическое руководство культурно-досуговой деятельностью школьников. М., 2007. 192 с.

30. Оржеховська В. М. Профілактика правопорушень серед неповнолітніх: навч.-метод. посіб. Київ: ВіАн, 2006. 352 с.
31. Павлик Н. М. Розвиток вольових рис характеру в обдарованих старшокласників. *Освіта та розвиток обдарованої особистості : Педагогічний та психологічний досвід*. 2014. № 2 (21). С. 39–44.
32. Панчук К. М. Дозвіллева діяльність молоді як наукова проблема. *Теоретико-методологічні проблеми виховання дітей та учнівської молоді : зб. наукових праць*. Кам'янець-Подільський: видавець Зволейко Д. Г., 2009. Вип. 13. Кн.1. С. 526–533.
33. Пащенко С. Ю. Підготовка соціальних педагогів до організації освітньо-дозвіллевої діяльності учнівської молоді: автореф. дис. канд. пед. наук: 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти. Запоріжжя, 2000. 23 с.
34. Розвиток життєвих навичок. Навчально-методичний посібник для роботи зі старшокласниками і випускниками інтернатних закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування / Л. Дума, Р. Краплич, К. Сіллевіс та ін.; за заг. ред. І. Зверєвої. Київ: ФОП Шарко, 2011. 160 с.
35. Скорик Т. В. Концептуальні засади підготовки соціальних працівників до надання соціальних послуг у сфері дозвілля. *Соціальна робота в Україні: теорія і практика*. 2014. № 1-2. С. 81–90.
36. Співак В. І. Особливості психолого-педагогічної роботи з «важковиховуваними» школярами. *Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Серія : Соціально-педагогічна*. 2016. Вип. 27. С. 194–206.
37. Теліус Є. А. Профілактика стресових станів під час підготовки до ЗНО (Заняття з елементами тренінгу). URL: <https://infourok.ru/zanyattya-z-elementami-treningu-profilaktika-stresovih-staniv-pid-chas-pidgotovki-do-zno-1289051.html>.
38. Флегонтова Н. М. Педагогічна організація культурного дозвілля школярів: Навчально-методичний посібник. Київ: Освіта України, 2007. 144 с.

39. Формування життєвих навичок у випускників шкіл–інтернатів : Методичний посібник для практичних психологів, соціальних педагогів / Упор.: С. Ф. Гордійчук, В. В. Дьомкіна, Н. В. Лунченко, Т. О. Міненко, О. Л. Москаленко, О. А. Собченко; За заг. ред. В. Г. Панка. Донецьк : вид-во «Вебер» (Донецька філія), 2009. 161 с.

40. Франчук І. С., Кубіцький С. О. Особливості організації культурно-дозвілєвої діяльності підлітків. *Вісник Національного університету оборони України*. 2013. Вип. 3 (34). С. 144–147.

41. Харченко С. В. Особливості здібностей соціального інтелекту в підлітковому віці. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія Психологічні науки. Вип. 3. Том 1. 2017. С. 153–158.

42. Чекаленко В. Категоріально-понятійний апарат дослідження проблеми дозвілєвої діяльності студентської молоді. *Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету*. 2017. № 2. Ч. 2. С. 303–310.

43. Яковлева Н. В. Вплив спортивної діяльності на соціальний інтелект і дивергентне мислення як на механізм соціалізації підлітків. *Науково-теоретичний журнал «Вчені записки»*. 2009. № 12 (58). С. 126–130.

44. Яременко Н. В. Підготовка майбутніх учителів до організації дозвілєвої ігрової діяльності учнів основної школі : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти». Біла Церква, 2006. 20 с.

45. Stebbins R.A. *Serious leisure: A perspective for our time*. New Brunswick, New Jersey: Transaction, 2015. URL: https://www.researchgate.net/publication/279449202_Serious_Leisure_A_Perspective_for_Our_Time_paperback_edition.